

17. YÜZYIL MUTASAVVIFLARINDAN KÂDİRÎ MUHYİDDİN'İN
NASİHATNÂMESİNDE OSMANLI DEVLET İŞLEYİŞİ VE SOSYAL
HAYAT*

Ottoman State Management and Social Life in the Nasihatnâme of
Kâdirî Muhyiddîn, One of Sufis Living the 17th Century

Habibe KAZANCIOĞLU**

Öz

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin duraklama devrini yaşadığı bir dönemdir. Bu dönemde siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik hayatta büyük değişim ve yozlaşmalar görülmüştür. Birçok devlet adamı, şâir ve yazarın eserine konu olan bu dönemin bir mutasavvıf gözüyle değerlendirilmesi önemlidir.

Kâdirî Muhyiddîn 17. yüzyılda yaşamış önemli mutasavvıf ve şâirlerden olup hayatı hakkında elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Elimizdeki tek eseri Nasihatnâmesi'dir. Kâdirî Muhyiddîn İstanbul-Kırım-Kefe şehirleri başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasındaki siyasî, askerî sosyal ve ekonomik hayatı pek çok açıdan gözleme imkânına sahip olmuştur. Bu gözlemlerini 7997 beyitlik manzum nasihatnâmesinde dile getirmiştir.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tütün ve kahve kullanımının yaygınlaşması, kahvehânelerin sayısının artması, zina ve rüşvetin yaygınlaşması, lükse özellikle samur kürklere düşkünlüğün artması, makamların rüşvetle alınıp satılması, devlet görevlilerinin sürekli azledilmeleri, meşâyihlerin bozulması ve kendi aralarındaki çekişmeleri, devlet yönetiminde kadınların ve kötü musâhiblerin etkili olması, Osmanlı askerî sisteminin bozulması ve çeşitli tasavvufî konular, Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnâmesinde değindiği konulardan bazılarıdır. Bu çalışmada Kâdirî Muhyiddîn'in gözüyle 17. yüzyıl Osmanlı devlet işleyişi ve sosyal hayatı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kâdirî Muhyiddîn, 17. yüzyıl, Osmanlı devlet işleyişi, Osmanlı sosyal hayatı, Nasihatnâme.

Abstract

Seventeenth century is a period in which the Ottoman Empire lived a period of stagnation. In this period, great changes and degenerations were observed in political, military, social and economic life. It is important to evaluate with a perspective of mutasavvıfs of this period took place in books of many statesmen, poets and writers.

Kâdirî Muhyiddîn is one of the important sufis and poets who lived in the seventeenth century. We have very little information about his life. His Nasihatnâme is his only work, that we have available. He had the

* Makale Gönderilme Tarihi:26.02.2019 / Makale Kabul Tarihi: 19.06.2019 / Makale Yayın Dönemi: Haziran 2019
Doi: 10.20486/imad.532924

** Dr. Öğr. Üyesi; Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, Edirne / Türkiye / e-posta: habibekazancioglu@trakya.edu.tr / ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4145-3607

opportunity to observe the political, military, social and economic life in the Ottoman geography, especially in Istanbul-Kırım-Kefe cities from many points of view. He expressed his observations in his poetic nasihatnâme that included 7997 couplets.

The widespread use of tobacco and coffee in the Ottoman Empire in the 17th century, the increase in the number of coffeehouses, the increase of adultery and bribery, the increase of the admiration of luxury especially the sable fur, the bribe-buying of the authorities, the continuous dismissal of the state officials, the deterioration of the sufi class and the conflicts among themselves, and the influence of the women and bad “musâhib” the deterioration of the Ottoman military system and the various sufism issues are some of the issues addressed in the Kâdirî Muhyiddîn's Nasihatname.

In this study, seventeenth century, Ottoman state management and social life will be discussed through the eyes of Kâdirî Muhyiddîn.

Key Words: Kâdirî Muhyiddîn 17. century, Ottoman state management Ottoman social life, Nasihatnâme.

Giriş

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprakları en geniş sınırına ulaşmış, devlet zenginleşmiş, halkın refah seviyesi yükselmiştir. Ancak çağdaş ve modern dönem tarihçilerinin görüşüne göre Osmanlı Devleti'nin zenginliği bir tür “yerinde sayma” veya gerilemenin başlangıcıdır. Bu gerilemenin başlangıcını Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine kadar götürmek mümkündür. Zira Kânûnî döneminde Fransızlara verilen tek taraflı imtiyazlarla başlayan daha sonra Sultan III. Murad (1574-1595) devrinde İngilizlere de tanınan ayrıcalıklar önemli ekonomik sorunları beraberinde getirmiştir. Kânûnî dönemi her ne kadar yükselme dönemi olsa da bu dönemde uzun süren savaşlar Osmanlı Devlet hazinesi üzerine büyük bir yük yüklemiştir. Kânûnî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa (1565-1579) gibi dirayetli bir devlet adamının da etkisiyle devlet bir müddet daha güçlü bir şekilde yönetilmiştir. (İlgürel, 2002: 1200) Özellikle Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra ülke yönetimi devlet adamlarının iktidar mücadelesine sahne olmuştur.

Sultan III. Murad devrinde uzun süren İran ve Avusturya savaşları da bütçeyebüyük bir yük getirmiştir. Devletin gerileme sebeplerinin en önemlilerinden kabul edilen askerî sınıfın bozulmaya başlaması bu dönemde gerçekleşmiştir. İlk kez bu dönemde Yeniçeri Ocağı'na kanuna aykırı olarak asker yazılmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra asker sayısında artış olmuş artan asker sayısının ulûfelerini ödemek

güçleşmiştir. Mansıbların yani memuriyetlerin liyakat sahibi kimselere değil de rüşveti daha çok verene verilmesi de hemen hemen bu devirde başlamıştır. Ayrıca bütçede oluşan açığın halka yüklenen ek vergilerle kapatılmak istenmesi halkta ciddi rahatsızlığa sebep olmuştur. Öte yandan gittikçe artan ağır vergileri ödeyemeyen halkın bir kısmı “çift-bozan” olup topraklarını terk etmeye, kasaba ve şehirlere sığınmaya başlamış bir kısmı da celâli isyancılarına katılmıştır. (İlgürel, 2002: 1201)

17. yüzyılda Osmanlı Devleti ekonomik açıdan zayıflamanın ve askerî sistemdeki bozulmanın ağır sonuçlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu döneme damgasını vuran en önemli olaylardan biri Sultan II. Osman (1618-1622)’in şehit edilmesidir.

Sultan II. Osman’ın Hotin Seferi’ne bizzat çıkmak istemesi, sipahilerin ulûfelerini alamamaları gibi sebepler padişaha karşı güçlü bir muhalefetin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca şeyhülislamın yetkilerinin azaltılması ve ulemanın arpalıklarının kesilmesi ulemanın da padişaha karşı tavır almasına yol açmıştır. II. Osman’ın Anadolu, Suriye ve Mısır Türklerinden bir ordu kurmak istediği ve bu amaçla hac niyetiyle Hicaz’a gideceği dedikodusu asker sınıfı arasında yayılmıştır. Bu dedikodu Sultan II. Osman’ın öldürülmesiyle neticelenmiştir. (Öz, 2002: 1310)

Sultan II. Osman’dan sonra tahta Sultan I. Mustafa (1617-1618, 1622-1623) çıkmıştır. Ancak Sultan I. Mustafa aklı rahatsızlığından ötürü kısa bir süre sonra tahttan indirilmiş yerine 1623’te şehzade IV. Murad geçmiştir. Sultan IV. Murad (1623-1640) tahta çıktığında henüz 12 yaşındadır. Dolayısıyla bu dönemde devlet yönetimi annesi Kösem Sultan ve diğer devlet yöneticilerinin hâkimiyeti altındadır. Sultan IV. Murad 18 yaşından itibaren devlet yönetimini yavaş yavaş ele geçirmeye başlamış ve 1632 de Topal Recep Paşa’yı öldürtmesiyle bu hâkimiyetini perçinlemiştir. Sultan IV. Murad bu dönemden sonra hızlı bir şekilde devlet içerisinde bir dönüşüm başlatmıştır. Bu dönemde asker sınıfına çeki düzen verilmiş gerek İstanbul’daki isyancı tabakası gerekse de Anadolu’daki celâli eşkıyası bertaraf edilmiştir. Yine bu dönemde özellikle büyük İstanbul yangınından sonra tütün yasaklanmış kahvehâne ve meyhâneler kapatılmıştır. Bu yasaklara uymayanlar en ağır şekilde cezalandırılmış, bu suretle kaybolan devlet otoritesi yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Sultan IV. Murad ülke içerisinde devlet otoritesini güçlendirdikten sonra dış politikaya yönelmiş, Bağdat ve Revan üzerine iki

önemli sefer düzenlemiş ve Bağdat'ı fethederek Bağdat fâtihi unvanını alarak tarihe geçmiştir. (Akdağ, 1966: 220-221)

Sultan IV. Murad'ın 1640 yılında 28 yaşında ölmesiyle, tesis edilmeye başlanan devlet yönetimi amacına ulaşamamış, bu sorunlar IV. Murad'ın ölümünden sonra tahta geçen Sultan I. İbrahim (1640-1648) döneminde tekrar canlanmıştır. (Akdağ, 1966: 221)

1. Kâdirî Muhyiddîn ve Nasihatnâmesi

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde siyasetnâme ve nasihatnâme tarzı pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan en bilinenleri Lütü Paşa, Koçi Bey, Kâtip Çelebi ve Defterdar Sarı Mehmet Efendi gibi çoğu bürokrasiden yetişen yazarların kaleminden çıkan eserlerdir. Bu eserler konu bakımından büyük oranda birbirine benzemekle birlikte her birinin kendine özgü vasıfları bulunmaktadır. (Özvar, 1992:140)Bu eserlerin en bilineni Koçi Bey tarafından kaleme alınan Koçi Bey Risalesi'dir. Koçi Bey Risalesi'nde ele alınan konuların çoğu kapsamlı bir şekilde Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnâmesinde manzum olarak yer almıştır. Üstelik bu nasihatnâme Koçi Bey Risalesi ve bu dönemde yazılan pek çok eserden evvel kaleme alınmıştır.¹ Buna rağmen Kâdirî Muhyiddîn ve eseri hakkında elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Kâdirî Muhyiddîn, aynı tarihlerde yaşadıkları anlaşılın Koçi Bey gibi Osmanlı Devlet ve toplum hayatındaki değişiklikleri gelenekçi bir bakış açısıyla ele alarak tahlil eder.

17. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Kâdirî Muhyiddîn'in doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Ancak nasihatnâmesini kaleme aldığı H. 1035 / M. 1625-1626 ile H. 1041 / M.1632 yılları arasında hayatta olduğu kesindir. Nasihatnâmesinde yer alan kasidelerden İstanbul, Kırım ve Kefe'de yaşadığı anlaşılmaktadır. Şeyhinin ismi İsmail'dir. Şair ayrıca Kırım Hanı Canbeg Giray ve kardeşi Devlet Giray'a da kasideler sunmuştur. Kâdirî Muhyiddîn'in Hanefî mezhebinin kurucusu Numân ibn Sabit için

¹ Koçi Bey ilk risalesini 1041 (1631) yılında Sultan IV. Murad'a sunmuştur. Kâdirî Muhyiddîn ise nasihatnâmesinin ilk bölümünü 1035 (1625/26)-1041 (1632) yılları arasında kaleme almıştır. (Mehmet Emin Tuğluk, *XVII. Yüzyıl'a Ait Hareketli Bir Eser: Kâdirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-Nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*. (Doktora Tezi, Adıyaman Üniversitesi, 2018), 14.

yazdığı kasideden hareketle şairin Hanefî mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır. (Tuğluk, 2018: 580-582)

Elimizdeki tek eseri nasihatnâmesidir. Üç nüshası bulunan nasihatnâmenin tek ve eksiksiz nüshası Topkapı Sarayı Müzesi nüshasıdır. Milli Kütüphane Nüshası ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı nüshaları ise eksik nüshalardır. Eser, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki siyasî, sosyal, askeri, ekonomik ve eğitim hayatına ışık tutacak son derece kapsamlı bir eserdir.²

2. Kâdirî Muhyiddîn'in Nasihatnâmesine Göre Osmanlı Devlet İşleyişi

2.1. İdârî İşleyişteki Aksaklıklar ile Padişaha ve Devlet Adamlarına Tavsiyeler

Kâdirî Muhyiddîn, nasihatnâmesinde padişahlarda bulunması gerekli özellikleri genellikle Hz. Süleyman'dan, dört halifeden Osmanlı Devleti padişahlarından Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleyman'dan örnekler vererek anlatmaya çalışır. Şair, Sultan IV. Murad'a dört halifeyi ve Osmanlı Devleti'ndeki muzaffer padişahları örnek almasını tavsiye etmektedir.

Şer' e yapış ol Süleymân-ı zemân / Dîvleri şer' ile zabt itdi iden (763)

Şer' ile yapış kitâba sünnete / Hân Süleymân olasın uy sünnete (767)

Bu Korkut ne ulı yâ Rab üç oğlu oldışeh-in-şâh / Muhammed'le Süleymân u Selim iy âdemoğlanı (1019)

Allâh Allâh dî Süleymân olasın / Enfüse âfâka pençe şalasın (1333)

Şehâ cedd-i 'izâmuñ râhına gider iseñ müjde / Eger 'aksine giderseñ bulunmaz hastene Loğmân (7832)

Kıl Ebü Bekr ü 'Ömer 'Osman 'Alî gibi cihâd / Virme dünyânuñ gönül pek âgile çarasına (7392)

Kâdirî Muhyiddîn'e göre padişah mülkün yani devletin başıdır. Dolayısıyla devlet padişaha göre şekillenir. Şair bu durumu şu beyitlerle izah eder:

Bir hâlîfe kim Hudâ'dan çorça pek / Çorçuda kulların andan Tañrı pek (2239)

Bir hâlîfe çorçmasa Hâk'dan şehâ / Çorçmaya halk-ı cihân andan şehâ (2240)

² Kâdirî Muhyiddîn'in hayatı ve nasihatnâmesinin Topkapı Sarayı Müzesi nüshası üzerine bir doktora tezi çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada geçen örnekler adı geçen doktora tezinden alınmıştır. Mehmet Emin Tuğluk, *XVII. Yüzyıl'a Ait Harekeli Bir Eser: Kâdirî Muhyiddîn'in Manzum Nasihat-Nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*. Doktora Tezi, Adıyaman, 2018.

Sen bulandıñ bulandı 'âlem hep / Sen turluñ turluñ nâs iy han (7970)

Hanım e'n-nâsu 'alâ dîn-i mülûkîhim / Şâlih ol şâlih ola halk-ı cihan (7912)

Kâdirî Muhyiddîn padişahı, tebasından sorumlu olması itibariyle çobana benzetmektedir. Bundan dolayı padişahın halkını gözetmesi, onların durumdan haberdar olması, onları koruyup kollaması gerekmektedir.

Seni çoban eyledi kullarına / Didi gözle vâkıf ol hâllerine (6794)

Kâdirî Muhyiddîn devletin bekâsını padişahın şer'î kurallara yani Allah'ın kanunlarına sıkı sıkıya uymasında görmektedir. Ona göre padişah Allah'ın emirlerinin dışına çıkmamalı hatta takvadan ödün vermemelidir. Kâdirî Muhyiddîn bu şekil davranan padişahları insanlara, cinlere ve hayvanlara hükmü geçen Hazreti Süleyman'a benzetmektedir.

Kılıç kesmez anuñçün kim şer'at kaldı ayakda / Hâlifeye olana nâ-şer'î iş büyük hâdâdur (7457)

Hâtem-i şer'î alursañ deste / Olasın kevne Süleymân-ı zemân (7843)

Yârûñ olursa şehâ şer'-i şerîf / Kılıcıñ 'arşa asıldı iy han (7955)

Ne kadar acı ise Hâk sözi tut / Bañr-ı sükker acı tuz içre nihan (7868)

Bu cihân kılıla fetih olmadı hiç / İki şey 'âleme hükm itdi revân (7878)

Biri fetvâ biri taqvâdur anuñ / Tañrı'dan qorqana her iş âsân (7879)

Padişah uygulamaları öncesinde başta şeyhülislam olmak üzere şer'î ilim sahibi âlimlerle istişare etmeli bundan da asla yüksünmemelidir. Kâdirî Muhyiddîn istişarenin önemine Âl-i İmrân suresinin 159. ayetini³ delil olarak göstermektedir. Kâdirî Muhyiddîn'e göre padişahın musâhibleri başta şeyhülislam olmak üzere âlimler olmalıdır.

Ola tâbi' ol şehâ devr-i felek / Bir hâlifeye tutmasa 'âlim sözin (2247)

Kendi çıkarmış gibidür bir gözün / Bir hâlifeye diñlese 'âlimleri (2248)

Ola mağlûb dâ'imâ düşmânları / Veşâvirhum didi Hâk meşveret kıl ehl-i şer' ile (2249)

Kitâb-hâne-i şer'e sor büzüñ müftiye ol mihman / Şehâ 'âr eyleme 'âlimleri getür ziyâret kıl (7833)

Murâduñ pādīşahlıksa delil eyle saña Qur'ân / Hâzret-i müfti muşâhibuñ ola (7834)

Seni irşâd ide ol hûb iy han / Bir hâlifeye sevse 'âlimleri pek (7954)

³“İş konusunda onlarla müşavere et.” Âl-i İmrân: 3 /159.

Kâdirî Muhyiddîn padişahın âlimler dışında, alanlarında tecrübeli ve güngörmüş kimselerin de görüşüne başvurması gerektiğini ifade etmekte ve onlarla da istişarede bulunmasını tavsiye etmektedir.

Pîrleri getür umûr-dîdeleri / Sözlerin gûş idüben it iz'ân (7894)

‘Âlemi feth idesin bir günde / Saña pîrleri idersek yârân (7866)

Pîrleri eyle muşâhib ekşer / Feth-i kevneyn ise maşşüd el-ân (7867)

Kâdirî Muhyiddîn'e göre halktan kopuk bir padişahın devlet idaresinde muvaffak olması mümkün değildir. Kâdirî Muhyiddîn padişahdevletin işleyişinden ve halkın sorunlarından haberdar olması için haftada dört kez divanda bulunmasını tavsiye etmektedir. Ayrıca reayanın velinimet olduğunu belirterek padişahın halkına yakın olması gerektiğini onların derdiyle ilgilenmesini ve onların bedduasını değil duasını almasını tavsiye etmektedir.

Bir defînede ‘adâlet köşki / Seyrûn olsun haftada dört dîvân (7907)

Çankı derd-i define araduñ birkaç yirde / Ra' iyye dür defînedir iy han (7935)

Bed-du' âdan hâzer it hünkârım / Geçdi iş işden uyan çalk iy han (7944)

Kâdirî Muhyiddîn'e göre padişah mutat divanların dışında ihtiyaç anlarında, sorunlardan yerinde ve zamanında haberdar olmak için ayak divanı⁴ kurmalıdır.

Ceddûn eylermiş ayak dîvânı çok / İtmedüñ ayak dîvânı az ı çok (773)

Yılda iki kez ayak dîvânı it / Bâri yılda bir kez olsun kânûn it (774)

Gele bir sözümi tut hünkârım / Eyle gel gâhice ayak dîvân (7865)

Kâdirî Muhyiddîn'e göre padişah mülkü üzerinde hâkim olmak istiyorsa bunun birinci yolu adaleti tesis etmekten geçmektedir. Gerçek padişahlar adaletli olanlardır. Adaletli olmayan bir kimse gerçek anlamda padişaholamaz. Adalet sağlandığı takdirde hazine dolacaktır. Zulmün olduğu yerde halk dağılır bu da hazinenin boşalmasına sebep olur.

Zâlîme elbette gâlibdür 'adü / 'Âdile elbette mağlûbdur 'adü (677)

'Adli meşhûr idi 'Oşmānoğlınuñ / Zülmi meşhûr oldu 'Oşmānoğlınuñ (689)

Bir hâlîfe 'âdil olsa 'âkıbet / Ola İskender kadar han 'âkıbet (2245)

⁴ “Ayak divanı: Olağan üstü hallerde padişahın başkanlığında kubbealtı dışında toplanan ve padişah hariç diğer katılanların ayakta durmalarından dolayı bu adla anılan divandır. XVI. yüzyılda birkaç örneği görülen ayak divanlarına daha çok XVII. yüzyılda rastlanmaktadır. XVII. yüzyılda padişahın emriyle yapılan ayak divanlarından biri IV. Murad, diğeri ise IV. Mehmed'in saltanatına rastlar. IV. Murad'ın 8 Haziran 1632'de Sarayburnu'ndaki Sinan Paşa Köşkü'nde topladığı divan, kapıkulu askerinden, bundan böyle mutlak surette itaat edeceklerine dair söz alınması dolayısıyla, padişahın otoritesinin kurulduğunu göstermesi bakımından ayrı bir önem taşır.” Mübahat Kütükoğlu, “Ayak Divanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4: 192.

Bir hâlife zâlim olsa 'âkıbet / Taht ı tâcın yıka Tañrı 'âkıbet (2246)

Şâh didükleri şerî' atdur begim / Hân didükleri 'adâletdür begim (2234)

Pâdişâhlık nedür 'adâlet ola / Zülmi def' eylemek hüner iy hân (7933)

Hâzîne cem' olur 'adâlet ile / Zülmile tağılur ra' iyye iy hân (7934)

Kâdirî Muhyiddîn, padişahın cesaretli olmasını, şer güçlerden ve âsilerden korkmayarak idarenin gereğini yapmasını tavsiye etmektedir.

Cür'et idemedüñ şehâ kâlduñ / Pâdişâhlık idemedüñ iy hân (7932)

Gele bir kerre kükre hünkârım / Arkañı vir şerî' ate iy hân (7928)

Şu kadar şer'e boyun vir ki şehâ / Emriñe râm ola hep ins ü cân (7846)

Ne bu ihmâlden murâduñ iy Murâd / Yoksa tahtıñdan uşanduñ mı iy Murâd (1091)

Kâdirî Muhyiddîn, padişaha cesaretli olmasını tavsiye ederken bir yandan da cezada da adaletli olmasını isteyip haksız yere adam öldürmemesini tavsiye etmektedir. Sultan IV. Murad'a kan dökmenin ömrü kısalttığını hatırlatıp kan dökmekten kaçınması gerektiğini öğütlemektedir.

Kanı çok dökme şehâ 'ömre zarar / Meşrebüñ ola Muhammedî hemân (7911)

Şöhretin, meşhur olma isteğinin kötü bir haslet olduğunu söyleyen Kâdirî Muhyiddîn, özellikle padişahların bundan uzak durmasını tavsiye etmektedir. Ona göre padişah gurura, kibre kapılmamalıdır.

Pâdişâhlara 'amel ne 'adl i dâd / Şöhret ü bid' atle olmaz 'adl ü dâd (645)

Taht ı tâcuñ ile mağrûr olmağıl / Sille-i 'Azrâ' il'i unutmağıl (737)

Saltanat bir fânî gül tiz şola gülzârım benim / Bülbül-i Firdevs iseñ handânsın iy Sulţân Murâd (2715)

'Âlemi bir de yıkan şöhretdür / Eyle perhîzi şöhrete iy hân (7956)

Sultan IV. Murad 1623'te çocuk denecek yaşta -12 yaşında- tahta çıkmıştır. Sultan IV. Murad bu erken yaşlardaki saltanatı döneminde annesi Kösem Sultan'ın etkisi altında ülkeyi yönetmiştir. Kâdirî Muhyiddîn bu durumu değerlendirirken, kadınların devlet işlerine karıştırılmaması gerektiğini dile getirmektedir.

Gele şer' -i şerîfe yapış ol İskender-i şânî / Şehâ tahtıña 'avret müşterek dir halk-ı İslâmbol (927)

Şehâ Fâtıma Ahmed kıızı ise zenlere uyma / Şehâ 'avretten ağlar âh ider hep halk-ı İslâmbol (928)

Göre şehâ atamız Âdem'e Havva neler itdi / Şehâ 'avret esiri oldu ekşer halk-ı İslâmbol (929)

Şehâ olma mişâhib nâkişâtü'l-'aql imiş zenler / Hep uydı 'avret-i iblisine bu halk-ı İslâmbol (930)

Şair, küçük sorunların ileride büyük sorunlara yol açacağını belirterek padişaha sorunları küçümsemeyip, daha başlangıç aşamasında sorunların üzerine gitmesini tavsiye etmektedir.

Gel büyütme düşmeni irken uyan / Düşmene şayd oldu şehâ uyuyan (629)

Düşmenün sivrisinekse eyle havf / Zülm ise Nemrûdî fi' lîñ eyle havf (679)

Devlet yöneticileri için en büyük tehlikelerden birisi gaflette olmak yani tehlikelerin farkında olmamaktır. Kâdirî Muhyiddîn gaflete düşen padişahlar olarak Memlûk Sultanı Gavri ve Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'i örnek göstermekte iken gafletten uzak padişah örneğine de Yavuz Sultan Selim Han'ı örnek göstermektedir. Kâdirî Muhyiddîn, Sultan IV. Murad'a gaflete düşmemesini ve daima uyanık olmasını tavsiye etmektedir.

Niçe tahtı yıkdı ğaflet lezzeti / Nice tahtı yaptı uyanmağ devleti (630)

Neyledi ğaflet Sultân Ğavrî gör / Virdi uyanmağ Selim'e Mısrı gör (631)

Ğafletile noldı gör Han Yıldırım / Ğaflet oğına doğundı Yıldırım (632)

Şair, Sultan IV. Murad'a devlet adamlarını idamla cezalandırmada acele etmemesini tavsiye etmektedir. Kâdirî Muhyiddîn'e göre cezalandırmanın ilk yolu idam olmamalıdır. Suçlu olan kimse öncelikle hapis cezasıyla cezalandırılmalıdır.

İki üç suçda lâlâñ katl itme / Yedi Külle'i niçün yaptı yapan (7910)

Kâdirî Muhyiddîn, vezirlerin alçak gönüllü olup kibirden uzak durmalarını aksi takdirde padişahın hışmına uğramalarının kaçınılmaz son olduğunu belirtir. Ayrıca vezirlerin kanunları uygularken zulüm ve haksızlık etme konusunda Allah'tan çekinirlerse halkın da kurallara uyma konusunda kendilerinden çekineceklerini ifade etmektedir.

Bir vezîr olsa tekebbür ' âkıbet / Pâdişâh hışmına uğrar ' âkıbet (2088)

Bir vezîr kim kırka Hâk'dan dâ'imâ / Kulların hep kırkuda andan Hudâ (2089)

Kâdirî Muhyiddîn'in idarî teşkilatta gördüğü bozulmalardan birisi, memuriyete girme ya da memur olmada izlenen yoldur. Kâdirî Muhyiddîn nasihatnâmesinde mansıbların yani memuriyetlerin rüşvet karşılığında ehil olmayan kimselere satılmasından çokça şikâyet etmektedir. Tarih kitaplarına mansıb satışı olarak geçen bu durum Osmanlı idarî yapısının bozulmasının en büyük sebeplerinden biridir. Kâdirî Muhyiddîn mansıbların ehline verilmesi üzerinde ısrarla durur. Ona göre devletin bekâsının en önemli unsurlarından biri memuriyetlerin ehline verilmesidir.

Size Qur'an didi mi rişvet alıñ / Size Tañrı didi mi manşıb şatıñ (2145)

Zulme hâşâ yok rızâñız gerçi zâlimler ider / Manşıbı nâ-ehle virme yoksa milk elden gider
(2788)

Ehl-i haqqı manşıb itseñ düşmenüñ ödi şıdar / Dime yokdur ehl-i haq yoklansın iy şâh-ı cihan
(2789)

Kâdirî Muhyiddîn, mansıbla ilgili olarak memuriyet görevlerinin kısa olmamasını, memurların en az beş-on yıl görevde kalmalarını tavsiye etmektedir. Kâdirî Muhyiddîn, bazı mansıbların süreleri ile ilgili olarak Mısır, Şam, Halep valiliğinde kayd-ı hayat şartı; kazaskerlikte üç sene; kaymakamlıkta on sene, kadılar için üç sene; beyler için beş sene, serhat il beyleri için on senelik memuriyet süresini tavsiye etmektedir.

‘Âdile kayd-ı hayât vir Mısr’ı Şâm’ı Haleb’i / İl vilâyet cümle kalıñlansın iy şâh-ı cihan (2791)

Ķâdirî askerlikleri eyle taşadduğ üç sene / Eyle İslâmbol kazâsını taşadduğ beş sene (2792)

Manşıba kânün ola kâyim-makâmlik on sene / Tut sözüm ra’iyye arkalansın iy şâh-ı cihan
(2793)

Ķâdiler ‘azl olmasın tiz üç sene kânün ola / Beglerüñ ‘azl itme tiz tiz beş sene kânün ola (2794)

Ķanķı ser-ħat manşıb olsa on sene kânün ola / Ķurd koyun böyle yürür añlansın iy şâh-ı cihan
(2795)

Bir define virme manşıbları tiz / Ehli ‘azl itme beş on yıl iy Ķan (7908)

Kâdirî Muhyiddîn’e göre mansıbları elinden alınanların celâli asilerin yanında yer alması kaçınılmazdır.

Beglerüñ şâlih ola ‘azl itme / Hep celâliye sebep ‘azl iy Ķan (7913)

Bi’z-zarür ola celâli begler / Manşıbı ‘azl olunsa tiz iy Ķan (7914)

Beglerün yirini virmeñ tiz tiz / ‘Âlemi yıķ dimek durur iy Ķan (7917)

İki ayda belki bir beg devr ider / ider râyâya kâfirden biter (1159)

Ķurdi ‘azl eylemeseñ Ķarnı toyar / Ķoyuna pençe uzatmaz iy Ķan (7919)

Ķurdi ininde Ķo kim ola çoban / Şaķına Ķoyunı Ķurddan iy Ķan (7920)

Görevlerinden azledilme korkusuna düşen mansıb sahibi, âmiri konumundaki üstlerine rüşvet vermek suretiyle memuriyetlerini teminat altına almaya çalışıyorlardı. Verdikleri rüşveti çıkarmakiçin de halktan haksız kazanç elde etmeye çalışarak halka zulmediyorlardı Bu durum toplum nizamını temelden sarsmaktaydı. Köylülerin yerini yurdunu terk ederek çift-bozan olmalarıyla tarım geriliyor bunun sonucu olarak da hazine gelirleri düşüyordu.

Deynile manşıb alur bir âdem / ‘Azli Ķorkusu zulm ider iy Ķan (7915)

Pâdişâhım hârâcdan gâfilsin / Pâyimâl oldı ra' iyye iy han (7938)

Ra' iyyede ne et kıaldı ne deri / Bu zulmi Haq gôtürür mi iy han (7941)

Ra' iyyenüñ divânda gör hâlin / Palasa kıodı zâlimler iy han (7942)

Girdi semmûra eşkıyâlar hep / Ra' iyyenüñ yaşını sil iy han (7943)

Biñ gûruşa virürler bir semmür / Her tüyi zulme âletdür iy han (7959)

Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnâmesinde şikâyet ettiği konulardan biri de halktan alınan ağır vergilerdir. Ona göre vergiler kânûn-ı kadîm üzere alınmamaktadır. Kâdirî Muhyiddîn vergilerin kanuna göre alınmadığını, vergi sisteminin bozulduğunu ve padişahın halktan alınan haraçtan gâfil olduğunu belirtip padişahın bu konulara duyarlılık göstermesini istemektedir. Kâdirî Muhyiddîn, nasihatnâmesinde halkı bîzâr eden tekâlif-i örfiyye üzerinde durmaktadır. Devletin olağanüstü durumlarda aldığı tekâlif-i örfiyyenin fazlalığından şikâyet eden Kâdirî Muhyiddîn, gayrimüslim reâyadan alınan haraç vergisi oranlarının da kanuna aykırı olarak alındığını söylemektedir.

Her sene mazlûm ra' iyye zehr içer / Yıldı on teklif-i ' örfiyye çeker (6793)

Şimdi kânûnile alınmaz hârâc / Ceddî kânûnûñ bozuldı gözün aç (6800)

Pâdişâhım hârâcdan gâfilsin / Pâyimâl oldı ra' iyye iy han (7938)

2.2. Adlî Sistemin Bozulması

Arapça *kaza* kökünden gelen kadı kelimesi, terim olarak yetkili makamca insanlar arasında vuku bulan davaları şer'î hükümlere göre çözümleyerek sonuca bağlayan kişiyi ifade etmektedir. İslam hukukuna göre kadıda derin hukuk bilgisinin olması, vücut bütünlüğünün bulunması, halkın ihtiyaçlarını, örf ve adetlerini kavramaya elverişli olması, kültüre ve dış etkilere karşı koyacak derecede karakter ve ahlaka sahip olması, dinî emir ve yasaklara aykırı davranışlarda bulunmaması gibi şartlar aranmaktadır. (Atar, 2001: 66-67)

Kâdirî Muhyiddîn yaşadığı dönemde kadıların aldığı rüşvetten şikâyetçi olup bu kadıların kıydığı nikâhların geçersiz olduğunu iddia etmektedir. Nitekim 16. yüzyıl şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi'nin kadılarda bulunması gereken özelliklerle ilgili verdiği fetvalardan birine göre bir kadının rüşvet aldığı delilleriyle kesinleşmişse, kadının davalarda verdiği hüküm şer'an doğru olsa bile verdiği hüküm geçersizdir. (Düzdağ, 1983: 133-134) Kâdirî Muhyiddîn Ebussuud Efendi'nin bu fetvasına veya benzeri fetvalara dayanarak rüşvet alan kadıların kıydığı nikâhların geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Nasihatnâmede bu konu üzerinde ısrarla durulması rüşvetin kadılar

arasında yaygınlığına işaret etme amaçlı olmasının yanı sıra halk nezdinde önemli görülen nikâh akdinin iptaliyle halkı rüşvetten men etmeyi amaçlamaktadır.

Rişvetele kâdîlik alan habîş / Bâri itmesin nikâhı ol habîş (2152)

Rişvet ehline nikâh itdirmegil / Ol nikâh bâtıl durur cā'iz degil (2153)

Şimdi nâdirdür şahîhce haq nikâh / Rişvet almaz kâdînüdür haq nikâh (2155)

Rişvet ehli kâdî eylerse nikâh / Hic şahîh dürüst degildür ol nikâh (2156)

Şimdi gâyet az durur kâmil nikâh / Ekşeri 'avret nikâhsız bî-nikâh (2157)

'Avretin dutar nikâhsız çok kişi / Ehl-i rişvet kâdîlikler iy kişi (2162)

Rişvet almaz kâdîlikde it nikâh / Var nikâhıñ tazelet it dir nikâh (2163)

Ehl-i haq bir kâdî bul itdir nikâh / Pek şağın her ite itdirme nikâh (2164)

İy Muhammed ümmeti pek şağınuñ / Bu nikâh 'avret huşuşın pek şoruñ (2165)

Ya'ni her kelbe nikâh itdirmegil / Ehl-i rişvet kelbiñ adam dimegil (2166)

Rişvet ehli kâdîlik eyler zinâ / 'Avreti boş anlaruñ ekşer şehâ (2167)

Biñde bir şimdi şahîh olan nikâh / Belki İslâmbol'da azdur şahîh nikâh (2168)

Kâdirî Muhyiddîn devlet içerisindeki yolsuzlukların ve bozulmanın başı olarak kadıları görür. Ona göre beylerin zulmetmesi ve rüşvet alması kadıların vazifelerini hakkıyla yapmamasından kaynaklanmaktadır.

Kâdî zulm itmese beg zulm idemez / Kâdî rişvet almaza beg alamaz (720)

Kâdîler 'adl itse 'âdil ola beg / Kâdîler zulm itse kâfir ola beg (721)

Osmanlı Devleti'nde Süleymaniye medreselerini bitiren yani *danişmend* olan bir kimse kazaskerliğe müracaat ettikten sonra birtür stajyerlik olarak kabul edilen *mülazemet* için mevleviyet payeli kadıların yanına üç-beş yıllığına gönderilir ve bu sürenin ardından İstanbul'a gelirdi. (Ortaylı, 2001; 70) 16. asrın ikinci yarısını müteakip bütün müderris ve kadılar, kazaskerler tarafından aday gösterilerek tayin edilirken daha sonra kırktan yukarı yevmiyeli müderrislerinin yani mevâlinin tayinleri şeyhülislama verilmiştir. Kadı tayinleri özellikle 17. asırdan itibaren kıdeme ve sıraya riayet edilmeyerek iltimas ve rüşvetle yapılır olmuştur. (Uzunçarşılı, 1988: 156-157) 17. yüzyılın meşhur siyasetname yazarlarından biri olan Koçi Bey Risalesi'nde kadı tayinleri ile ilgili şu bilgileri aktarır: “..... Bir kadı mâzul oldukda asitane-i saadete gelip her çarşamba günü kazasker kapısına varıp mülâzim olur. İki yıl mülazemetten sonra yirmi ay kadılık ettiyse tamam olur, Rikab-ı hümayuna arz olunur. Filan dâinize filan mansıb sadaka buyrula deyu arz olunur” “Kadı mazul iken zaman-ı infisali derler; mansıb aldıkda zaman- ittisali denir. Bir kadılığın beş altı talibi olsa imtihan olurlar,

herhangisi okumuşsa hak anundur. Ama ya rica olunur, ya rüşvet alalar. O zaman kazasker efendi rüşvet aldıysa eğerci rica ittilerse okumuşluğa bakmaz, akçe verene arz eder. Ol vakit memleket harab olur.” (Uzunçarşılı, 1988:156)

Ḳādīler ḳādīliği alur şatun / Rişvet almaḳ iḳtizāsı neylesün (712)

Ḳādī askerler şatar ḳādīliği / Rişveti virene virürler manşıba (713)

Ḳādīlik alan o miskîn ḳādī de / Rus gibi yaḳmağa gider manşıba (714)

Ḳādīlerün zulmine nedür sebep / Rişvetile manşıba alur ol sebep (722)

Ḳādīlerün adline var mı sebep / Manşıba rişvetle virmeñ ol sebep (723)

Bu aşırılarda münāfik kim durur / Ehl-i rişvet ḳādī askerler durur (2144)

Kadılar kendilere gelen hüküm ve fermanları ve bunlara verilen cevaplar ile gördükleri davalara dair vermiş oldukları hükümleri sicil adı verilen defterlere kaydederlerdi. Ayrıca kadı davayı şahitleri dinleyerek kararabağladıktan sonra verdiği hükmü hâvihüccet adı verilen bir ilâm verirdi. (Uzunçarşılı, 1988: 108-109)

Kadının verdiği hükmün kayda geçirilmesi yani sicil kaydı ile hüccet karşılığında başta kadı olmak üzere mahkeme çalışanlarına belirli bir miktar ücret ödenirdi. 16. asır sonlarıyla 17. asırda hüccet resmi (vergi) ile sicil resim oranları şöyledir: Miras taksiminde kadılar binde 15, nikâh resminde kız olanlardan kadıya 20, hademesine 5, dul olanların nikâhından kadıya 10 hademesine 5, hüccet ve resm-i kitâbet için kadı 20 hademesi 5, azadnâmelerden kadıya 50, nâib, emin ve kâtib için toplamda 60, sicil kaydından 8, imzadan 12, müraseleden yani şer’î muhaberattan 6 akçe resim alınmaktadır. (Uzunçarşılı, 1988: 84-85) Kâdirî Muhyiddîn kadıların yukarıda belirtilen tutarlara riayet etmeyip kim daha fazla rüşvet verirse ona göre hüküm verdiklerini ifade etmektedir.

Ḳādīler rişvet virene sa’y ider / Zehri yir şer’-i hilâfî hükm ider (708)

Hüccete otuz vireni reddider / İki üç yüz virene imdâd ider (709)

Bir sicile yüz guruşu az görür / Mevti Tañrı’yi o demde unudur (715)

Hüccete otuz vireni diñlemez / Biñ vireni de gönülden diñlemez (716)

Keseñ almayınca ḳādī diñlemez / Şer’i şürete koyup hükm eylemez (717)

Kâdirî Muhyiddîn’e göre hâkim, Allah’ın kitabına göre hüküm vermeli, kibirden uzak durup garaz ehli olmayıp yumuşak kalpli olmalı ve adaletle hükmetmelidir.

Hâkim illâ olmaya ehl-i garaz / Halka Hâlık gibi baḳa rüz ı şeb (7383)

Ḳanḳı hâkîmde ola kibrile kîn / Kendi öz ḳanına girür o hemân (7853)

Hâkim olanda gerek kalb-i selim / Hilmine kul ola dîv i şeytân (7854)

Şair, eğer bir yerde adaletle hükmedilmiyorsa oraya düşmanın musallat olmasınınve kıtlığın kaçınılmaz olduğunu belirtip ayrıca zulmü yapanların ömürlerinin kısa olacağına işaret etmektedir.

Zâlim olsa bir vilâyet hâkimi / Çıkmaz ol ilden 'adünuñ ayağı (660)

Zülmüñ âşârı kaçıklık az 'ömür / 'Adlün âşârı ucuzluk çok 'ömür (661)

2.3. Askerî Teşkilatın Bozulması

Osmanlı ekonomisini zaafa uğratan en önemli sebeplerden birisi de 16. yüzyılın sonlarında meydana gelen timar sistemindeki bozulmadır. Timarlı teşkilatı devletin kuruluşunda ve yükselişinde askerî, siyasî içtimaî ve iktisadî hayattaki en önemli unsurlardandır. Zamanla timarların, sancak beyliklerinin kapıkulları arasından yetişmiş ocak mensuplarına verilmeyip satılığa çıkarılması, timarların saray mensupları ve nüfuzlu kimselerin eline geçmesine sebep olmuştur. Ayrıca timarların rüşvetle alınması veya değiştirilmesi timar teşkilatının asıl işlevini yitirip devlet için tehlike halini almasına yol açmıştır. (İlgürel, 2002: 1208-1209)

Kâdirî Muhyiddîn'in timarla ilgili olarak üzerinde durduğu konulardan biri de *sepet timar*dır. Sahibinin ölümü veya herhangi bir sebeple boş kalan timar evrakının bekletildiği yer / dosya anlamında kullanıldığı için bu şekilde anılan sepet timarı (Pakalın, 1993: III, 175), timar sisteminin bozulmasıyla istismar edilen konulardan biri olmuştur. Nitekim Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnamesinde de geçtiği üzere eyâlet ve sancak yöneticileri mahlûl timarları ellerinde tutarak devletten onlar adına maaş almışlardır.

Niçe biñ timâr kılıç sebetdedür / Sefer itmez şorana hizmetdedür (6818)

İtdi beytü'l-mâli yağma kullaruñ / Yaradandan korkmaz aşlâ kullaruñ (6819)

Bunca beytü'l-mâli isrâf itdiler / Nâ-maḥal nâ-şer'î yire virdiler (6820)

Yeniçeri Ocağı'na devşirmelerin dışında asker alınmaz iken III. Murad döneminden itibaren kânûn-ı kadîmin hilafına hareket edilmiş ve her milletten, her meslekten insan ocağa kaydolmuştur. Bu durum nasihatnâmede şu şekilde dile getirilmektedir.

Taḥrîrî kılı çanı hünkâr kılı hep / Oldı yeniçeri ağdacı çingân (7883)

Küsen ataya sipāhī oldı / ul⁵ yazıldı  Arab u Kürt Türkmān (7884)

Kādirī Muhyiddīn, padişaha ulūfeli askerlerin maaşlarının kayıtlı olduğu mevācib adı verilen defterleri sıkı bir şekilde inceletmesini tavsiye eder. Niteliksiz ve lüzumundan fazla askerlerin devlet bütçesi için zarar olduğuna vurgu yapar.

alk şabāh oldı uyan hūnkārim / aşra ul defterin inanma yaman (7886)

Cümle ul defterini al içeri / aşra zabtıları hāyin fettan (7889)

hıretini şehā yıkdı bu ul / Bu ulun çoqluğı dāne noşān (7887)

Yeniçeri ocağında görülen bir usulsüzlük ve yolsuzluk da ölen askerlerin maaşının alınmasıdır. Ocaktan vefat edenlerin isimleri yani Ocak mahlūlleri devlete bildirilmeyerek, *esām*⁶si saklanarak hayattaymış gibi hazineden maaşı alınırdı. (Uzunçarşılı, 1988: 492) Kādirī Muhyiddīn bu konuya dikkat çekip padişahın gerekli tedbirleri almasını istemektedir.

Zindenūn kesme  ulūfesini hı / Mürdenūn virme yirin ol obān (7888)

Bir esāme eger olsa mürde / İki üç yirine yazar nā-dān (7891)

Mürde yağmaladı beytū'l-māl / Girdi defn oldı sepetde yalman (7896)

Ne muşibet bu muşibet şehā / Mürde zindeye mevācib yeksan (7897)

Bunlara yite mi mevācibler / Ala  ulūfe ehl-i abristān (7898)

1614 yılı Recep ayında Kazaklar şaykalarıyla Karadeniz kıyısında yer alan Sinop şehrine saldırıp kadın ve çocukları esir aldıkları gibi şehri talan ederler ardından da şehri yakıp yıkıp giderler. (İpşirli, 2014: II, 409) Kazaklar, 20 Temmuz 1624 Boğaziçi'ne kadar girip Sarıyer, Tarabya ve bilhassa Yeniköy'de yağmacılık yapmışlardır. Bu durum kısa süre içinde bertaraf edilmekle beraber İstanbul'da büyük heyecan uyandırmıştır. (Yılmazer, 2006: 181)

Kādirī Muhyiddīn, nasihatnāmesinin birçok yerinde Sultan IV. Murad'ı Karadeniz'den gelecek Kazak tehlikelerine karşı uyarmakta, Kazaklardan gelecek tehlikelere karşı alması gereken tedbirlere genişçe yer vermektedir.

Rūmili'ne yürüdi kāfir şehā / İki ona içeri girdi şehā (664)

Anatolu yalısın itdi arāb / Sinab'a Şamşun'a dek itdi kebāb (665)

Anatolu'yı temām yıkdı aza / Rūmili'n yakmağa başladı aza (666)

⁵ Kul: Müslüman doğmamış, kendi tercihiyle değil savaş esiri, devşirme ya da hediye olarak Osmanlı sistemine alınmış, Osmanlı askerî-idarî düzeninde en küçük rütbeden en büyüğüne kadar görev almak üzere yetiştirilmiş kişi.

⁶ Esāme: Yeniçerilerin kaydı olup ulūfe defteri manasında da kullanılmaktadır. Aynı zamanda maaş miktarını gösteren varaka belgeleridir. Mehmet Zeki Pakalın, "Esāme", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: 1993), 1: 547-548.

Belki biñ qarye Һarâb itdi Qazaq / Belki yüz şehri Һarâb itdi Qazaq (667)
Qaredeñiz gitdi elden bā-Һuşuş / Rus Qazağı yaqdı kevnı bā-Һuşuş (6875)
Qanı Һayret qanı nāmūs qanı ‘ār / Qara deryā kāfirıñ oldı iy yār (6876)
Boğaz’uñ içi senüñ Fener’e dek / Boğaz’uñ taşı Qazaq Kefe’ye dek (6877)
Tutalım şehā Boğaz’ı bekledüñ / Taşrasın kāfire mi ısmārladuñ (6878)

Sultan IV. Murad olası Kazak saldırılarına karşı Boğazın emniyeti için Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı’na kaleler ile müstemilatlarını inşa ettirmiştir. (İlgürel, 1989: 488) Kâdirî Muhyiddîn Sultan IV. Murad’a Boğaza kale yapmakla sorunun çözülemeyeceğini, kalelerle ancak Boğazın içinin korunabileceğini, boğazın dışını ihmal ettiğini belirtmektedir.

Tutalım şehā Boğaz’a qal’a yapduñ bekledüñ / Taşrasın bu eşkıyā itlere mi ısmārladuñ (2752)

Kâdirî Muhyiddîn, Sultan IV. Murad’a Karadeniz’deki Kazak saldırılarını önlemek için Özi’nin ilerisinde Akkirman⁷’da daha önce var olup sonra harap olan kalenin yerine yeniden bir kale yapıp içine asker yerleştirmesini tavsiye etmektedir. Kale inşa edilecek yeri bir Tatar’dan öğrendiğini söyleyen şair, ayrıca padişahın Kırım hanına kale civarını meskûn hale getirmesini böyle yapılması halinde Karadeniz’in Kazaklardan korunabileceğini belirtmektedir.

Gele İslām Kirmen’e bir qal’a yap / Var imiş evvel yıkılmış yine yap (1108)
Bu didigim qal’a Özü’den öte / Kāfirüñ yolınuñ üstüdür şehā (1110)
Bu didigim qal’a yaparsañ şehā / ‘Askerin muhkemce qor iseñ şehā (1111)
Şor su’âl it bu didigim qal’a’ı / Bir Tatar didi baña bu qal’a’ı (1113)
Hana emr it işbu qal’a qurbınā / İl süre bu qal’anuñ eṭrāfına (1121)
Yurd ideler qal’anuñ eṭrāfını / Ya’ nī qoyup gitmeyeler qurbını (1122)
Ola Tatar’a vaṭan bu qal’amuz / Olmaya vīrān bu ma’ mūrımız (1123)

Kâdirî Muhyiddîn dediği kalenin yapılmadığı takdirde Karadeniz kıyılarının emniyeti için Karadeniz’de üçfenerin kışlaması gerektiğini belirtmektedir.

Bu didigim qal’a yapılmaz ise / Üç fener Qaredeñiz’de kışlaya (1125)
Bu didigim qal’a kim ma’ mūr ola / Üç fener Qaredeñiz’den qurtıla (1126)

⁷ Akkirman II. Bayezid devrinde Boğdanlılar’dan alındı (4 Ağustos 1484). Buranın fethi ile bütün Karadeniz sahilleri Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Fetihden sonra Rumeli beylerbeyliğine bağlı bir sancak haline getirilen Akkirman, 1593 yılında yeni kurulan Özi eyaletine ilhak edilmiştir. (Mustafa L. Bilge, “Akkirman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 269.

17. yüzyıl tarihçilerinden Eremya Çelebi'nin aktardığına göre Unkapanı iskelesinde duran gemiler kuzeyden çok miktarda un getirirlerdi. Kapı önündeki iskele darı, arpa ve buğday yığınları ile dolu olup ayrıca iskelede değirmen taşı, âlât edevât, kepek ve saman taşıyan birçok kayık bulunmaktaydı. (Kazancıoğlu, 2015: 328) Eremya Çelebi'nin de ifade ettiği üzere bu dönemlerde gemiler buradaki iskeleye Karadeniz'den yük getirmektedirler. Kâdirî Muhyiddîn, Sultan IV. Murad'a buraya yük getiren gemilerin kaptanlarıyla görüşmesini ve onlardan Karadeniz'in ahvâlini özellikle de Kazakların yaptıkları zulümleri öğrenmesini istemektedir.

Unkapanı'nuñ re'islerin getird /Gemicilerün otuz kırkın getird (582)

Unkapanı'na şehâ tebdil var / Şor re'islere Qazağı âşikâr (583)

Unkapanı'na şehâ gâhice bir tebdil var / Şor Qazağ tuğyanını birkaç re'ise âşikâr (2692)

Kefe 17. yüzyılda sık sık Kazak ve Rus saldırılarına maruz kalmaktadır. Şair, Kefe'yi Karadeniz'in anahtarı olarak görmekte ve Kefe'nin Karadeniz için önemine aşağıdaki beyitle dikkat çekmektedir.

Qareñiz'ün Kefe miftâhı şehâ gözün aç / Kefe şimdi qorquda himmetiñe pek ihtiyaç (2746)

Sultan IV. Murad 1635 yılında Revan ve 1638 yılında Bağdat'ı fethetmiştir. Ancak bu seferlerden önce Sadrazam Hüsrev Paşa 1629 yılında Bağdat üzerine sefer düzenlemiştir. Kâdirî Muhyiddîn, Sultan IV. Murad'a bu seferlerden önce Kazaklar üzerine sefer düzenlemesini, Kazakların daha yakın olduğunu ve bu nedenle Kazak meselesinin çözülmesinin daha ehemmiyetli olduğunu ifade etmektedir.

‘Acem üç aylık seferdür zâhirâ / Himmetün ‘âlî bu üç aylık yola (1127)

Qoñşu qapusı durur Qazağşehâ / Qapuñı ha yıqmada her yıl şehâ (1128)

Ökçeñi başan ‘adûñı sen qoduñ / Gitdün üç aylık yola Bağdâd didüñ (1129)

İnyeşâ ‘allâh bizim Bağdâd’ımız / İr ü geç bizim durur Bağdâd’ımız (1130)

Dimezem Bağdâd’a eyleme sefer / Hem buña hem eyle Bağdâd’a sefer (1135)

Uğuriñayr ola Hüsrev Lâlâ’ñuñ / Qapudanıñ yoğ degil bunda senün (1136)

Kendü milkiñ zulmini fetḥ it şehâ / Soñra Bağdâd fethine var git şehâ (6791)

Şair, Sultan IV. Murad'a sadece Karadeniz değil Akdeniz'de de hâkimiyeti sağlaması için tavsiyelerde bulunmaktadır. Kâdirî Muhyiddîn'in, Sultan IV. Murad'ın Akdeniz'de gerçekleştirmesini istediği en önemli faaliyetlerden birisi Malta'nın fethidir.

Malta, İtalya ve Sicilya'nın güneyinde, Akdeniz'in merkezinde bulunan ve stratejik öneme sahip adalar topluluğudur. Malta şövalyelerinin Akdeniz'de Müslüman hacı, yolcu ve tüccarlara verdikleri zararları engellemek üzere 1565'te Malta üzerine

Piyâle Paşa kumandasında 240 gemiden oluşan bir donanma gönderilir ancak üç buçuk ay süren kuşatmaya ve şiddetli çatışmalara rağmen ada alınamayarak Osmanlı donanması geri dönmek zorunda kalır. (Bostan, 2007: 296-297)

Malta şövalyelerinin korsanlık faaliyetlerine karşı 1614'te Kaptanıderya Kayserili Halil Paşa komutasında bir Osmanlı donanması gönderilirse de bu donanma da başarılı olamaz. Sultan IV. Murad'ın bizzat katılmak üzere hazırlıklarını yürüttüğü Malta'nın fethi teşebbüsü de Sultan IV. Murad'ın 1640'da ölümü üzerine gerçekleşmemiştir. (Bostan, 2003: 541)

Gel sözüm tüt Malta'nuñ fethine himmet eylegil / Gel Cezâyir'le Tunuslularla gayret eylegil
(2734)

Dîn-i İslâm'a şehâ gel 'âlî hizmet eylegil / Kuvvetiñ Tübâ gibi dallansın iy Sultân Murâd (2735)

Gel esîr kardeşlere inşâf idüp kıl merhamet / Malta'ya top gönderürseñ ola tâbi' şeş cihan (2736)

Gönder Efrenç'e tonanma bula kuvvet saltanat / Malta üzre himmet it toplansın iy Sultân Murâd
(2737)

Gel şehâ kırtar Muhammed ümmetini er gibi / Dip Firengîstân'ı loğma eyle yut ejder gibi (2738)

Haqq'a şıgın feth-i kevne yime gam server gibi / Çok kıral tâbi' olup uşlansın iy Sultân Murâd
(2739)

Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnâmesinde şikâyet ettiği hususlardan biri de 17. yüzyılda Anadolu'nun ahvalidir. Onun anlatımıyla bu dönemde Anadolu harap olmuştur. Ona göre Anadolu celâli isyanlarıyla inim inim inlerken İstanbul zevk ve sefadadır. Anadolu'da çıkan isyanlar yüzünden halk yerini yurdunu terk etmektedir. Sultan IV. Murad ise Anadolu'da olup bitenden habersizdir.

Anadolu oldu şehâ pek harâb / Eşkiyâ itdi ra' iyyeñi kebâb (6850)

Ellerinde 'avretoğlan rızık u mâl / Hep ra' iyyeñ oldu şehâ pâyimâl (6851)

Qullarıñ senden şehâ şorarsa Haq / Ne cevâb hâzırladuñ yüz ola aq (6852)

Ŧaşra hünkârım harâb olmuş durur / Cevrile 'âlem kebâb olmuş durur (6859)

Ŧaşrada qopdı kıyâmet zâr u âh / Pâdişâha añladur yoq hayfi vâh (6891)

Qavm-i İslâmbol şafâsın sürmede / Baqr u ber 'âlem yanup tutuşmada (6892)

İl vilâyet itdi hep terk-i vağan / El yuduñ gibi şehâ ra' iyyeden (6860)

3. Kâdirî Muhyiddîn'in Nasihatnâmesine Göre Osmanlı Devletinde Sosyal Hayat

Edebî eserler edebiyat araştırmalarının yanı sıra tarihî araştırmalara da kaynak olabilmektedir. Özellikle edebî eserlerde yer alan siyasî, askerî, sosyal, ekonomik vb.

unsurlar tarih araştırmaları için vazgeçilmez ögelerdir. Kâdirî Muhyiddîn'in, nasihatnâmesinde de Osmanlı Devleti'ndeki gelenek ve görenekler, âdet ve alışkanlıklar, günlük hayata dair bilgiler ile sosyal hayatla ilgili çeşitli unsurlara rastlanmaktadır.

3.1. Âdet ve Alışkanlıklar

3.1.1. Kahve Tüketimi ve Kahvehânelerin Yaygınlaşması

Kahvenin Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlanması 16. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. (Bostan, 2001: 203) Kahve, Osmanlı topraklarına girdiği ilk dönemlerden itibaren cevâzı tartışılan konulardandır. Kahveye cevâz verenler özellikle bedeni dinç ve zihni açık tuttuğunu bu nedenle ibadeti kolaylaştırmaya vesile olduğunu bundan dolayı da mübah olduğunu belirtmişlerdir. Kahveye cevâz vermeyenler ise kahvenin keyif verici bir madde olduğunu, özellikle kahvenin içildiği kahvehânelerde dedikodu, yalan, gıybet vb. günahların işlendiğini bu nedenle haram olduğunu ifade etmişlerdir. (Bostan, 2001: 203)

Osmanlı şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi kahve ve kahvehânelere aleyhine fetva vermiş ve “fâsıkların içeceği” olduğu için kahvenin haram olduğunu belirtmiştir. Ona göre “ehl-i hevâ” kahvehânelerde toplanarak tavla ve satranç oynamakta, sarhoşluk veren şurup ve ardından kahve içmektedir. Sarhoş olan bu insanlar namazlarını da ihmal ettiklerinden böyle yerlerin kapatılması gerekmektedir. Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi, Vâiz İştîpli Emîr Efendi'nin on iki beyitten oluşan sorusuna cevap olmak üzere gerekçeleriyle birlikte elli iki beyitlik bir şiirle kahvenin lehinde fetva vermiştir. 1592 tarihli bu fetvaya göre kahve sarhoşluk verici bir madde olmadığı gibi sağlığa faydaları olan bir içecektir ve fetvada bu husus “fevâid-i kahve” olarak ifade edilmektedir. (Bostan, 2001: 203)

Kahve ve kahvehânelere karşı en sert tepki Sultan IV. Murad döneminde görülmektedir. 27 Safer 1043-2 Eylül 1633'te Cibâli hâricinde bir kalafatçı funda yakıp gemi kalafat ederken çıkan yangın, rüzgârın etkisiyle kısa sürede hızla yayılmış ve üç gün süren yangında yirmi bin kadar ev yanıp kül olmuştur. Güçlkle söndürülen yangının dedikodusu kahvehânelerde uzun süre devam etmiştir. Bu dedikoduların fitneye sebep olmasından endişe eden Sultan IV. Murad, Şeyhülislam Ahîzâde Hüseyin

Efendi'nin de fetvasıyla ülkedeki bütün kahvehânelerin kapatılmasını emretmiştir. (İpşirli, 2014: 754-755)

Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnâmesinde özellikle değindiği şehirler İstanbul, Kırım ve Kefe vilâyetleridir. Kâdirî Muhyiddîn aşağıdaki beyitlerde özellikle İstanbul ve Kefe halkının kahvehâne ve meyhâneye olan düşkünlüğünü eleştirmektedir. Namaz vakitlerinde câmiye gidenlerin azlığına karşın kahvehâne ve meyhânelerin doluluğu şairin eleştirdiği konulardandır. Kâdirî Muhyiddîn bu bağlamda kahvehâneleri ibadete engel olan, dedikodu yapılan mekanlar olarak görüp buraları lanetli olarak tanımlar.

Tütünde ahvede mey-h nede geirdi n z   omri / ıy met yoksa yarın yok mı dursiz iy Kefe halkı (288)
Girersiz ahve did kleri mel'  na uyup nefse / Mu ammed  mmetin n yirsiz etin iy Kefe halkı (291)
Ez n o unsa c mi' den ya n  yok bir gider  dem / Toludur ahve iz mey-h ne iz hep iy Kefe halkı (292)
Size c mi' den ef al ahve put-h ne gibi h s  / Ne d ne hizmet eylersiz ki bilmem iy Kefe halkı (294)
Dise  gel c mi' e ba ın keserse  ahveden ıkmaz / Ne d nde bu Yeh diler bilinmez iy Kefe halkı (295)
Eger bir ahvede ı sa o unsa anı di lersiz / Ve ill  H k diyeni di lemezsiz iy Kefe halkı (342)
Gir rsiz ahve did kleri mel'  na mes vi n / Ki yirsiz birbiri n z etlerin iy halk- sl mbol (805)
Ez n o unsa c mi' den ya n  yok bir gider  dem / H  adur size m 'mind r dimekiy halk- sl mbol (806)
Toludur ahve iz mey-h ne iz c mi' ler amm  bo  / M s lm n gerçi  arıklar n z iy halk- sl mbol (807)

3.1.2. T t n / İngiliz T t n  Kullanımı

T t n, Osmanlı topraklarına 17. y zyılın ba larında girmiştir. Ba langıta sağlığa faydalı bir bitki olarak bilinen t t n, zaman içerisinde halk arasında keyif verici bir madde olarak yaygın  ekilde kullanılmaya ba lanmı tır.  zellikle Osmanlı Devleti'nde kahve kullanımının yaygınla ması ve kahveh ne sayısının artmasıyla birlikte t t n kullanımı da artmı tır. Zaman içerisinde gerek sağlığa zararları gerekse de cev zı s rekli tartı malara konu olmu tur. Bu tartı maların sonunda verilen fetvalara g re kullanımında yasaklamalara gidilmi tir. (İlg rel 1989: 429)

Osmanlı'da t t n yasağının en sert  ekilde uygulandığı d nem  üphesiz ki Sultan IV. Murad d nemidir. Nitekim N im  Tarihi'nde geçen “ urb-ı duh na yasag-ı m e'kked var iken,  -pınar menziline ferman-ı v cib 'l- imtis le it 'at etmeyenlerden on d rt nefer kimseler muhtef  yerde oturup  urb-i duh n ederlerken padi ah tebdil  zerine uğrayıp c mlesini ahz u katl eylediler...” ifadelerinden de

anlaşıldığı üzere bu dönemde tütün içenler tutuklanmış bunlardan bazıları idam edilmiştir. Hatta bizzat Sultan IV. Murad tebdil-i kıyafet ile tütün yasağını denetlemiştir.⁸

Kâdirî Muhyiddîn, tütün kelimesinin yanısıra “İngiliz tütünü” tabirini kullanmakta olup İngiliz tütününün Osmanlı toplumunun sosyal hayatında oldukça yer tuttuğuna dikkat çekmektedir. Kâdirî Muhyiddîn’e göre tütün kafir icadıdır ve İngiliz tütünü Osmanlı Devleti’nin topraklarına yayılmıştır. Kâdirî Muhyiddîn’in nasihatnâmesinde dikkat çeken diğer bir husus da tütünün câiz olup olmadığının 17. yüzyılın ilk yarısında da tartışma konusu olduğudur. Bu dönemde Hocasâde Mehmed Efendi, Hocasâde Esad Efendi, Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi, Ahîzâde Hüseyin Efendi gibi şeyhülislâmlarla Kadızâde Mehmed Efendi ve Nakîbüleşraf Şeyhî Mehmed Efendi gibi Osmanlı âlimleri tütünün haramlığına dair fetvalar vermişlerdir.” (Özen, 2012: 8)

Kâdirî Muhyiddîn nasihatnâmesinde tütünün haram oluşuyla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de ayet olmadığını söyleyenlere karşı Kur’ân-ı Kerim’de tütünün câiz olduğuna dair bir hükmün de olmadığını belirterek cevap vermektedir.

Firengistân’a döndü cümle ‘âlem şimdi tütünle / Firenk ef’âlini işler mi mü’min iy Kefe halkı (320)

‘Aceb kaçkı kitâb dir cennet içinde tütün ot var / Cehennem toptolu ammâ tütün ot iy Kefe halkı (321)

Size aşile etmekden cehennem tütünü tatlı / Bu mühmel kâfir icâdı degil mi iy Kefe halkı (323)

Kâfir icâdı degil mi bu duhân / İngiliz mel’ûnına uymak neden (1188)

Dirsiñüz Qur’ân’da yazmaz bu tütün / Dir mi Qur’ân size Firenge uyun (1189)

Didi mi Qur’ân cinânda var duhân / Ne deliliñüz duhâne iy fülân (1190)

3.1.3. Okmeydanı’nda Duaya Çıkılması

Kâdirî Muhyiddîn’in nasihatnâmesinde geçen bir gelenek de Okmeydanı’nda duaya çıkılmasıdır. Gerçi nasihatnâmede Okmeydanı’na hangi dua için ve ne zaman çıkıldığı belirtilmemiştir. Ancak bu duanın topluca edilen yağmur duası veya birlikte yapılan herhangi bir hacet duası olması muhtemeldir. Kâdirî Muhyiddîn’in konuyla ilgili eleştirisi duaya çıkan kimselerin samimiyetsiz oluşudur. Ona göre duanın kabul olması için samimi bir şekilde gönülden yapılması, dua esnasında kalplerde kibrin

⁸ Konuyla ilgili bilgi için bkz. Na’îmâ Mustafa Efendi *Târih-i Nâ’imâ*, haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2014), 3: 874.

olmaması, gösterişten uzak mütevazi giyinilmesi dahası Allah'ın azameti karşısında kulun acziyetini gösterir bir tutum içerisinde bulunulması gerekmektedir.

Ehl-i rişvet kâdî Oğmeydânî'na çıksun kamu / Kâfir ü mü'min münâfık ola ma'lûmuñ şehâ
(2172)

Yılda Oğmeydânî'na çıkar bu halk / Yılda bir çıkar du'âya cümle halk (2261)

Anda varmaz bir du'âsı müstecâb / Gözde bellüdür du'âsı müstecâb (2262)

Ağlamayan göze itdirme du'â / Ağlayan gözden kabûl olur du'â (2263)

Halk-ı İslâmbol du'âya çıksalar / Seyre giderler du'âya çıksalar (2264)

Ŧonanır da gider Oğmeydânî'na / Ŧaфра eyler şîñârı kelplerine (2265)

Dil ucile eyleme zinhâr du'â / Gözyaşıle müstecâb olur du'â (2268)

Şimdi hâşâ maşharalıkdur du'â / Olmaz Oğmeydânî seyrinde du'â (2269)

3.2. Gündelik Hayat

3.2.1. Halkın Dinden Uzaklaşması

Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnâmesinde dinî-tasavvufî konular da geniş bir şekilde işlenmektedir. Dolayısıyla eser 17. yüzyılın dinî hayatı hakkında da bize çeşitli bilgiler vermektedir. Eserde özellikle halkın İslam dininin temel esasları olan beş farz ibadetten uzaklaştıkları, nefislerinin isteklerine boyun eğip şeytanın esiri oldukları ifade edilmektedir.

Namâz yok sizde oruc yok zekât hacc dîn mezhep yok / Ki ekşer 'ömriñüz fişkile geçer iy Kıırım
halkı (213)

Sizi nefisile şeytân şol kadar yoldan çıkardı kim / Yaradan Tañrı'yı unudıñuz hep iy Kıırım halkı
(219)

Bizi yokdan yaradan Hakk'ı yılda bir kez añmazsız / Bu gafletden uyanıñ oldı inşâf iy Kıırım
halkı (220)

Namâz yok bizde oruc yok zekât hac dîn mezhep yok / Hemân dülbendimiz mü'min bizim iy
halk-ı İslâmbol (797)

3.2.2. Selâtin Câmiler Dışındaki Câmilere İlgisizlik

Kâdirî Muhyiddîn 17. yüzyılda toplumun dinî hayattan uzaklaşmasının göstergelerinden biri olarak câmilerin boş kalmasını göstermektedir. Ona göre kâfirler bile kendi kiliselerine saygı gösterirken câmiler Müslümanların ilgisinden uzak kalmaktadır. Kâdirî Muhyiddîn İstanbul'da cemaati olmayan pek çok câmi bulunduğunu Anadolu'da ise bazı mescidlerin cemaatinin olmayışından dolayı at

ahırına çevrildiğini belirtmektedir. Kâdirî Muhyiddîn câmilere gösterilen bu ilgisizliğe karşı genellikle devlet erkânının gitiği selâtin câmilerine⁹ gösterilen ilgiyi ikiyüzlülük olarak görüp bu durumdan şikayet emektedir.

Ri' âyetler ider kâfir kelisâsına dînince / Biz eylerüz ihânet câmi' e iy halk-ı İslâmbol (808)

Selâtinlerde gerçi var cemâ' at gayrı câmi' boş / Ve illâ cümle mey-hâne tolu iy halk-ı İslâmbol (809)

Eger qahve eger mey-hânelerde yir bulunmaz hiç / Niçün câmi' lerimiz boş bizüm iy halk-ı İslâmbol (810)

Diseñ gel câmi' e başın keserseñ qahveden çıkmaz / Müsülmân' ız dimeñ bâri gelün iy halk-ı İslâmbol (811)

Niçe mescid var İslâmbol'da gerçi yok cemâ' ati / Gider var mı cinân yolına gör iy âdemoğlanı (954)

Çapandı niçe mescid gitdi hep tamuya dek ehli / Açıldı qahveler tamusu hep iy âdemoğlanı (955)

Anatoli'da dirseñ mezbele oldı niçe mescid / Ve illâ qahveler fâsık tolu iy âdemoğlanı (956)

Anatoli'da mescid var ki at âhûrı itmişler / Bu mıdur dîn-i İslâm mezhebi iy âdemoğlanı (957)

3.2.3. Meşâyih Tabakasının Bozulması

Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnâmesinde sosyal hayata dair şikayet ettiği konulardan biri de meşâyih sınıfının bozulmasıdır. Eserinden anlaşıldığı kadarıyla kendisi de bir Kâdirî şeyhi olan Kâdirî Muhyiddîn'in bu anlamdaki değerlendirmeleri bir özeleştirme örneği olarak görülmelidir. Kâdirî Muhyiddîn o dönem şeyh ve müridlerini dünya sevgisinin esiri olmakla, halka doğruyu gösteren nasihatlerde bulunmamakla eleştirmektedir.

Zemâne şeyh i şofisi esiri hubb-ı dünyānuñ / Çü hâl bu kim 'avāmu'n-nāsı ıslâh ide iy sultān (3131)

Mürîdinden murâdı cem'-i dünyā Şeyh-i Necdî'nün / Hâk' uñ kullarına li'llâh naşîhat itmez ol nâ-dân (3132)

Şeyh i şofi nefse uymış hayf i âh / Yâ 'avāma kim naşîhat itsün âh (3137)

Şeyh olanlaruñ murâdı dünye hep / Dervîş olanuñ murâdı dünye hep (3138)

Ben beş on yıldur araram ehl-i hâk / Bulamadım bî-garâz bir ehl-i hâk (3140)

Şeyhimüz dervîşimiz âh dünye dir / Qâdî' asker müftimiz âh dünye dir (3141)

Kâdirî Muhyiddîn, nasihatnâmesinde tüm meşâyihleri kastetmediğini özellikle riyâkâr meşâyih tabakasını kastettiğini belirtmektedir.

⁹ Selâtin Câmi: padişahlarla şehzadeler veya sultanlar tarafından yaptırılmış olan câmilere verilen addır. Pakalın, "Selâtin Câmi" 3., 155.

‘ Ālem işlâhı meşâyihden durur / ‘ Ālem azmak Şeyh-i Necdî’den durur (1271)

İy meşâyihhasb-i hâldür bu sözüm / Ekseri ehl-i riyâyadur sözüm (1272)

Ehl-i haqka yok durur hâsâ sözüm / Ehl-i dünyâ Şeyh-i Necdî’ye sözüm (1273)

Kâdirî Muhyiddîn, nasihatnâmesinde meşâyih tabakasını eleştirirken özellikle riyadan uzak Hak ehli meşâyih tabakasını da övmektedir.

Şeyhiñüñ gözle rızâsın haqdur ol / Ālet-i Haq’dur meşâyih teslim ol (5970)

Haq’dan ayrı gayrı bilme şeyhiñi / Kıtub-ı aqtâb-ı cihân bil şeyhiñi (5971)

Sen eger Haqqıle olsañ Haq senüñ / Sen eger nefsile olsañ ot senüñ (5972)

Nefsiniñ işle hilâfın Haq için / Haq rızâsın gözle nefse kahr için (5973)

Şeyhiñüñ her cünbüşin Haqqıle bil / Seni kâzib şeyhini şıdkıle bil (5974)

Şeyhiñe ben sen dime kâmil iseñ / Biñde bir söz söyleme ‘ âkıl iseñ (5975)

Bişmeyince söyleme şeyhe sözi / Tuzlu yâ tuzsuz olursın aç gözi (5976)

3.2.4. Büyüklere Saygının Kalmaması

Kâdirî Muhyiddîn’in nasihatnâmesinde sosyal hayata dair getirdiği eleştirilerden biri de gerek aile içerisinde gerekse toplum içerisinde küçüklerin büyüklere saygı göstermemesi, hürmet etmemesi gelmektedir. Kâdirî Muhyiddîn büyüklere saygı gösterilmeyen yerlerde tâun (veba) ve kıtlık gibi belaların kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir.

Oğul atasına kardeşina kardeş boyun egmez / Ve hem yok merhamet birbirinize iy Kıırım halkı (215)

Bir vilâyetde yigitler pîre hürmet itnese / Anda tã’ ün ya kahtlık olur iy han kulları (475)

Bir vilâyetde tutulsa idi sözi pîrlerüñ / Kırd koyun bir yirde gezeydi hep iy han kulları (477)

3.2.5. Selamlaşma

Kâdirî Muhyiddîn’in nasihatnâmesinde eleştirdiği davranışlarından biri de ağız ile selam yerine baş ile selam verilmesinin yaygınlaşmasıdır. Kâdirî Muhyiddîn baş ile selam vermeyi bir kibir göstergesi olarak görüp bunun Hz. Muhammed’in sünnetine uygun olmadığını ifade etmektedir. Kâdirî Muhyiddîn ağız ile selamın varlıklı kimselere verildiğini “selamı sammur kürke verir” ifadesi ile dile getirmektedir. Bu durum edebiyatımızın en büyük mizah ustalarından Nasrettin Hoca’nın “ye kürküm ye” cümlesini hatırlatmaktadır.

İşâretle selâm virürsiñüz ağızñ kırudı mı / Selâm Haqq’uñ degil mi iy tekebbür itden it nekbet (3457)

Selām virse de başñ viri nāsa bu mıdur sünnet / Selāmı şimdi semmūr kürke virür yār eger ağyār
(7144)

Ne virür ne alur Tañrı selāmın ba‘zı it mağrūr / Virürse de selāmı quruyası ağzın açmaq ‘ār
(7141)

3.3. Diğer Sosyal Hayat Unsurları

3.3.1. Meslek Adları

Kâdirî Muhyiddîn’in nasîhât-nâmesinde 17. yüzyılda geçerli bazı meslek isimleri de geçmektedir. Eserde tespit edilen meslek isimleri sarraf, kuyumcu, gemici, kalyoncu, çaşnigirdir.

Bu didigüm cevherüñ ismi durur şer‘-i şerif / Umaram şarrâf-ı cevhersin iy Devlet Geray (115)

Balyimez top gibi varuñ kâfirüñ tâborıña / Cümle göz hep çarqacı oluñ yürüñ iy mirzeler (389)

El durur qudret kuyumcısı şehā / Kılı kırk yarar iş işler el şehā (1729)

Bir nazarda çāşnigir olmaq diler / Bir nazarda ‘aşqını datmaq diler (3707)

Puşulañız azdı iy gemiciler / Hırtıñuz fişq oldu iy kalyoncılar (3124)

Kâdirî Muhyiddîn, nasîhât-nâmesinde meslek gruplarından özellikle gemiciler üzerinde durmaktadır. Gemicilerin genellikle olumsuz özelliklerini belirten Kâdirî Muhyiddîn, onların pusulalarının şaşığı, pusulalarının azdığını, zâlim olduklarını, reislerin gemicilerin hakkını yiyerek haksızlık yaptığını, gemiciler arasında livâta ve zinânın yaygın olduğunu ifade etmektedir. Ona göre gemicilerdeki bu bozulma ve sapkınlığın sebebi gemi reisleri yani kaptanlar olup onların salih olması durumunda gemiciler de iyi olacaktır.

Bir iki dâne naşîhat ideyim / Gel re‘isler size öğüt vireyim (3120)

Çün mahalli geldi iy gemiciler / Olduñuz pek zâlim iy gemiciler (3121)

Gemici haqqını yir re‘isüñüz / Ocağında re‘isüñ kaynar toñuz (3122)

Bir iki yıldur Mısır kalyonları / Kaç helāk oldu Mısır gemileri (3123)

Puşulañız azdı iy gemiciler / Hırtıñuz fişq oldu iy kalyoncılar (3124)

Lûfidür ekşer dümenciñ iy re‘is / Gemiñ anuñcün olur garq iy re‘is (3125)

Hep zinā eyler gemiciñ iy re‘is / Sen de kâfirden bitersin iy re‘is (3126)

Sen eger şâlih olayduñ iy re‘is / Gemiñ şâlih olaydı iy re‘is (3127)

Hıq esir ide livâta ideni / Hıq yine kırtara tevbe ideni (3129)

3.3.2. Oyunlar

Osmanlı Devleti'nde hayal oyunları önce *Zill-i Hayâl* adı altında oynatılmış daha sonra halk arasında Karagöz oyunu haline dönüşmüştür. Karagöz oyunlarının tasavvufî bir yönü vardır. Şöyle ki mutasavvıflara göre bütün yaşayanlar ve eşya birer gölgedir. Tanrı'nın kudretli eli onları idare eder. Hepsi gelip geçicidir. Bu hususa perde gazellerinde daima temas edilmiştir. (Hınçer, 1959: 1932) Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnâmesinde geçen tek oyun *hayâzıl* oyunudur. Bu oyun *hayal* ve *zill* (gölge) kelimelerinin birleşmesiyle eserde hayâzıl şeklinde geçmekte olup günümüzde yaygın olarak bilinen Karagöz ve Hacivat oyunudur.

Bu bî-dîn fânî dünyâya gönül virmeñ hele zinhar / Hayâzıl oynuna beñzer yalan dünyâ iy gâziler
(158)

Size gel dünyâyı temsil ideyim / Dünyeyi düş yâ hayâzıl ideyim (1518)

Hayâzıl oynuna beñzer bu dünya / Hayâle düşe beñzer işbu dünyâ (2106)

3.3.3. Yiyecekler

Kâdirî Muhyiddîn'in nasihatnâmesinde o dönemdeki bazı yiyecek isimleri de geçmektedir. Bunlar günümüzde de tüketilen ekmek, pirinç, börek, et, büryan, şeker, helva ve baklava gibi gıda maddeleridir.

Şofrasına şunma nâ-merdüñ şağın / Öl acıñdan 'arz-ihâl itme şağın (1448)

Çuruca etmegi minnetsizce yi / Baklava börek yime çuruca yi (1449)

Viresiye alma baqqaldan birinc / Öl acıñdan kimseden alma ödünc (1450)

Tekye-i el bir dükenmez nân durur / Biñ küp altundan yek el hün gibidür (1735)

Âteş-i faqrile biryân olmışam / Ğam şasâvet ile hayrân olmışam (1804)

Aza çok şükr eyle çok rızq vire Hâk / Vire biñ ekmeği bir şükrüñe Hâk (1809)

'Âlimüñ acı sözi sükker durur / Cähiliñ tatlı sözi ebter durur (1911)

'Âlimüñ pek sözidür kand u nebat / Ehl-i haqquñ nuḡkıdur âb-u hayât (1912)

Kes ümîdim kand u sükkerden benim / Nefse rühânî ğidâlar vireyim (1961)

Etmegine katık isterseñ eger / Tuza etmek batırup yi iy peder (3265)

Her gün et yimek saña lâzım mı pek / Çarnıña yiter esir olduñ köpek (3267)

Bu midur şer'-i Aḡmed dîn ü mezhep / Hârâmı yirsiñüz helvâ gibi hep (3399)

3.3.4. Giyecekler

Kâdirî Muhyiddîn'in nasîhâtnâmesinde 17. yüzyılın giyim kuşamıyla ilgili bilgiler de elde etmek mümkündür. Nasîhatnâmede geçen giyecek malzemesi olarak aba, çuka, kadife, ıskarlat, atlas, harir (ipek) ve samur kürk geçmektedir.

Aba, kaba yün iplikle dokunan, dövülerek keçeleştirilen bir kumaştır. Zaman içersinde abadan; yağmurluk, ferace, yelek, şalvar ve hatta sarık gibi giyecekler imal edilmiştir. Yünlü bir kumaş olan çuka özellikle kadınlara kışlık ferace yapımında kullanılır. Erkek kıyafetlerinde de sıklıkla kullanılmaktadır. Iskarlat, çukanın bir çeşidi olup Venedik çukası olarak bilinmektedir. Kelimenin kökeni kumaşın İtalyancadaki adı olan scarlato'ya dayanır. Ayrıca Ateş Alı olarak da bilinir. Reşat Ekrem Koçu, ıskarlat çukanın kırmızı renkte olduğunu belirtmesine rağmen yeşil renkli ıskarlat çuka da bulunmaktadır. (Er ve Genç, 2008: 109-110) Atlas ise yüzü parlak, sık dokunmuş bir ipekli kumaş türüdür. (Türkçe Sözlük, 2011: 186)

Kürk 17. yüzyılda Osmanlı devletinde kullanılan giyeceklerden biridir. Genellikle hayvan derisinden yapılan kürkler aynı zamanda yünden de yapılmıştır. Özellikle makam atlama, sınıf göstergesi, zenginlik nişanesi olarak görülen kürkler içerisinde en rağbet göreni samur kürklerdir. Gösteriş simgesi olarak kullanılan kürkler kış mevsiminde soğuktan korunmanın yanı sıra devlet törenleri ve kutlamalar gibi çeşitli merasimler için de kullanılmıştır. Genellikle ithalat yoluyla Osmanlı devletine giriş yapan kürkler için çok büyük paraların harcandığı bilinmektedir. (Tekin, 2002: 1207-1209)

Özellikle 17. yüzyılda Osmanlı devletinde samura ve samur kürklere düşkünlük had safhaya ulaşmıştır. Hatta bu dönemde vali, sancak beyi, şeyhülislam, kazasker ve kadıların her biri samur vergisi denilen bir vergiye bağlanmış ve bu vergiyi ödemeyenlerin bazıları görevlerinden azledilmişlerdir. (İlgürel, 1989: 503)

Kürk-i semmüruñ bezestâne varur / Mâl-ı meyyit diyü bir gün şatılır (2077)

Meskenetle yüz sürelüm hâzrete / Kürk-i semmürla varılmaz hâzrete (2259)

Yarına çıkmâğa var mı hüccetüñ / İki yüz semmürü az görür itüñ (2078)

Kürk-i semmürile eylersin du'â / Maşharalık bu du'âdur bu du'â (2270)

Gel kâdifeñi çıkar da kıl du'â / Maşharalıkdur hârîrile du'â (2271)

Gel du'âya bâri tebdil ile çık / Gel kâdife yirine çul gey de çık (2272)

Ya'nî hırka gey 'abâ gey çuka gey / Tek hâram geyme var iskerlet de gey (2273)

Hüriler gibi geyir hulle tonın yazın türâb / Şânî' in bu şun' ına hayrânsın iy Sulţân Murâd (2721)
Ġarre olma bu cihânuñ manşib-ı a' lāsına / Bu fenânuñ olma mesrūr aţlas u dîbâsına (2780)
Bâri çok alma alursañ da deyin / Borcile iskerlet alma çul geyin (3451)
Bir nazarda bir delidür ol velî / Hil' atı çul u ' abâdur bir deli (3775)
Girdi semmûra eşkıyâlar hep / Ra' iyyenüñ yaşını sil iy han (7943)

3.3.5. Ekonomik Kavramlar

Kâdirî Muhyiddîn'in nasîhâtnâmesinde 17. yüzyılın sosyo-ekonomik hayatıyla ilgili bazı kavramlar da geçmektedir. Bu kavramların çoğu özellikle o dönemde kullanılan filori¹⁰, akçe, pul, veresiye gibi kavramlardır. Kâdirî Muhyiddîn kanaatkâr bir öğrencinin günlük bir akçe ile geçinebileceğine, iki akçenin bir müridin hem yemeğine hem hamam parasına yeteceğine, evli bir kimseye on akçe, ergen bir kimseye ise üç akçe pulun yani paranın yeteceğine işaret etmektedir.

Ŧamu yolında niçe biñ fuluri harc ider câhil / Bañliz cennetüñ yolında hep iy âdemoğlanı (949)
Sekiz cennâtu bir akçeye virseñ şimdi alur yok / Yedi Ŧamuya ' ömrin harc ider iy âdemoğlanı (950)

Viresiye alma baqqaldan birinc / Öl acıñdan kimseden alma ödünc (1450)
El ele girmiş şikâruñ gibidür / El keseñ yüz biñfulorüñ gibidür (1733)
El mühürlü biñ küp altun gibidür / Şofra-i el Tañrı'dan ihsân durur (1734)
Cümle ' âlem senüñ olsa ser-te-ser / Bir pula degmez eliñ yoksa eger (1747)
Yâ ' Arab bir niçe vardur cevherüñ / Alayım biñ altuna bir gevherüñ (1801)
Cevher-i göze bahâ yok yâ ' Arab / Çıkarup şat müşteri çok yâ ' Arab (1847)
Bu nazâr ammâ haķâretle degil / Bay u yoğsul kendi miķdârıñı bil (1860)
Yoğsul iseñ dime kimbay olayım / Göz gibi ' anķâya mâliksin begim (1861)
Günde bir akçe yiter bir Ŧalibe / Eger eylerseñ kanâ' at iy dede (1463)
Günde iki akçe haķ Ŧalibine/ Yite hammâmına hem etmegine (1464)
Evlüye her gün on akçe yiter / Ergene günde üç akçe pul yiter (1465)

Kâdirî Muhyiddîn, nasîhâtnâmesinde özellikle borçla alışveriş yapılmamasını tavsiye etmektedir. Nasîhâtnâmede borç kelimesi anlamında; ödünç, borç, deyn, karz-ı hasen, veresiye kelimelerinin kullanılması 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda bu kelimelerin birlikte kullanıldığını göstermektedir.

¹⁰ Filori: Adını üzerindeki zambak çiçeğinden alan ve ilk kez Floransa'da darb edilen altın paradır. Filori FâtiĦ Sultan Mehmed dönemine kadar Osmanlılarda en çok kullanılan altın para durumunda olmuştur. Daha sonra filori, Osmanlılar tarafından altın para karşılığı olarak hem kendi bastıkları hem de Avrupa menşeli olanlar için kullanılmaya başlanmıştır. (Bilgi için bkz. İnalçık, "Filori", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 106; Pakalın, "Filori" 2: 630-631)

- Egme baş nā-merd-i mel' ūna şaķın / Eyle hāmmālīķ ödünc alma deyn (3261)
Alma baķķāldan viresiye yağ u bal / uru etmek yi atıksız iy rical (3262)
ardaşıñdan isteme arz-u hasen¹¹ / Nā-kes ū nā-merde yüz ızdırma sen (3263)
İsteme dostdan saħise de ödünc / Şoñra ol deyn ola cāñña ulunc (3264)
Niçe ādem borç alur boğaz içün / Ödenince renci yir deyni içün (3271)
Pek zarüretüñdearz alma şaķın / Deyn otdur olmağıl zinhā yaķın (3443)
Dimezem deyn alma varup kimseden / Ödemesin fikridüp al deyni sen (3447)
Haķ Te'ālā gerçi deyni ödeyen / Ne belā orķmaķ utanmaķ borçludan (3448)
Alması āsān durur deyni 'aziz / Virmesi müşkil durur borcu 'aziz (3449)
Gerçi eyler iķtizā deyn iy hasen / Cehd idüp şabr eyle deyni sen (3450)
Bāri çok alma alursañ da deyin / Borcile iskerlet alma çul geyin (3451)
Deynile manşib alur bir ādem / 'Azli orķusu zulum ider iy han (7915)

3.3.6. Savaş Aletleri

Kādirī Muhyiddīn'in incelediğimiz eseri manzum bir nasihātname olması itibariyle kurguya dayalı bir hikayeyi esas almamaktadır. Dolayısıyla bu tür eserlerde o dönemde kullanılan savaş aletlerinin çokça yer alması beklenemez. Buna rağmen balyemez top¹², şayka¹³, kalyon¹⁴, kılıç, kalkan, ok gibi o dönemde sık kullanılan bazı savaş aletlerinin isimleri eserde geçmektedir.

- Balyemez top gibi girdiñ kāfirīñ alayına / Hāmdu li'llāh Haķ seni hıfz itdi iy Devlet Geray (85)
Dīn-i İslām eline alkana beñzer bu Tatar / Kāfirūñ addini sizensiz dāl iden iy mirzeler (353)
Balyemez top gibi girürsüz 'adū alayına / Baş ıraluñ addini sizensiz büken iy mirzeler (356)
Diker dīn sancağın kāfir gemisine bu ğaziler / Alup alyonu feth eyler Cezāyir'le Tunus halkı (499)
Yalıları yıkdı kāfir şaykası / İç ili yaķdı sipāhī zorbası (729)
Eyle seksan pāre mükemmel gemi / Ola her manķada üçer ādemi (1103)

Sonuç

¹¹ Karz, terim olarak “geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç / borç verme” demektir. Karz-ı hasen, htiyaç sahibi bir kimseye ödünç para vermek demektir. (H. Yunus Apaydın “Karz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 520-521)

¹² Balyemez Top: Kara ve deniz savaşlarında kullanılan, orta çapta, uzun menzilli, tunçtan top. Şükrü Halûk Akalın v.dğr. “Balyemez Top”, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 248

¹³ Şayka: Türklerin Karadeniz'deki ırmak kıyılarının korunmasında Rus Kazakların kıyılarına saldırımda kullandıkları altı düz, yayvan gemi. Şükrü Halûk Akalın v.dğr. “Şayka”, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 2209

¹⁴ Kalyon: Yelkenle ve kürekle yol alan savaş gemilerinin en büyüğü. Şükrü Halûk Akalın v.dğr. “Kalyon”, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1287

Kâdirî Muhyiddîn'in manzum nasîhatnâmesi, 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin idarî, askerî, adlî ve sosyal hayatına ışık tutan önemli bir kaynaktır.

Kâdirî Muhyiddîn, nasîhatnâmesinde idarî alanda padişahın şer'i şerife uymasını başta şeyhülislam olmak üzere âlimler ve alanlarında ihtisas sahibi kimselerle istişare etmesini, halkının durumundan haberdar olmak için divanda bulunmasını tavsiye etmektedir. Kâdirî Muhyiddîn, ayrıca reâyadan haksız vergi alınmaması, reâyanın yerel idarecilerin zulmüne maruz bırakılmaması, halka ağır vergiler yükletilmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

Kâdirî Muhyiddîn'in'e göre rüşvet adlî sahadaki sorunların temelini oluşturmakta ve bu da adalete olan güveni sarsmaktadır.

Kâdirî Muhyiddîn, nasîhatnâmesinde eyeniçeri ocağına devşirmelerin dışındaki kimselerin alınmasını, kanuna aykırı olarak çok sayıda asker alınmasını, timar sisteminin bozulmasını askerî alanla ilgili olarak bozulmaların sebebi olarak gösterir.

Nasîhatnâmede Osmanlı toplum hayatının izlerine de rastlamak mümkündür. Genel olarak kahve tüketimi ve kahvehânelerin yaygınlaşması, tütün kullanımı, Okmeydanı'nda duaya çıkılması, zinâ ve livâtanın yaygınlaşması gibi âdet ve alışkanlıklara nâsîhatnâmede yer verilmektedir.

Nasîhatnâmedehalkın dinden uzaklaşması, selâtin câmiler dışındaki câmilere ilgisizlik, meşâyih tabakasının bozulması, büyüklere saygının kalmaması ve selamlaşma gibi gündelik hayat unsurları ile ilgili bilgilere de ulaşmak mümkündür. Ayrıca 17. yüzyıldaki meslek adları, oyunlar, yiyecek ve giyecek kültürü, o döneme ait ekonomik bazı kavramlar ile çeşitli savaş aletleri hakkında bilgiler denasîhatnâmede yer almaktadır.

Kâdirî Muhyiddîn gerek devlet mekanizmasındaki gerek toplum yaşantısındaki bozulmaların esasını mutasavvıf olması sebebiyle şer'i şerife uymama ile âdet ve örfü terketmeye dayandırmaktadır.

Kâdirî Muhyiddîn'e göre devlet düzeninin yeniden oluşması şer'î şerife ve kanûn-ı kadîme sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkündür. Bunun temini de adalet dairesi içinde hareket etmekten geçmektedir. Toplumdaki ahlaki yozlaşmadan İslam dininin emirlerinin sıkıca uygulanmasıyla kurtulmak mümkündür.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk v. dğr. “Balyemez Top”, *Türkçe Sözlük*, 248. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akalın, Şükrü Halûk v. dğr. “Şayka”, *Türkçe Sözlük*, 2209. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akalın, Şükrü Halûk v. dğr. “Kalyon”, *Türkçe Sözlük*, 1287. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Akdağ, Mustafa. “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/ 6-7 (1966): 201-247.
- Apaydın, H. Yunus. “Karz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 520-521. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 66-69. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Bilge, Mustafa L. “Akkirman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 269-270. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Bostan, İdris. “Kahve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 202-205. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Bostan, İdris. “Malta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 539-542. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bostan, İdris. “Piyâle Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 296-297. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- İlgürel, Mücteba. “II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, İbrahim, Kitab-ı Müstetab” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi*, yay. Kenan Seyithanoğlu, Ahmet Rüştü Çelebi, Ahmet Hurşitoğlu, Vehbi Vakkasoğlu. red. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 10: 383-503.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Er, İlker-Genç, Serdar. “XVII. Yüzyıl Sonlarında Balıkesir’de Giyim Kuşam”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/ 19 (2008): 107-115.

- Hınçer, İhsan. “Gölge Oyunlarının ve Karagöz’ün Doğuşu”. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, (Haziran, Karagöz Özel Sayısı, 1959): 1931-1932
- İlgürel, Mücteba. “Zirveden Dönüş: II. Selim’den III. Mehmed’e”. *Türkler Ansiklopedisi*. 9: 1176-1218. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- İnalcık, Halil. “Filori”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 106-107. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Kazancıoğlu, Habibe. “Eremya Çelebi Kömürciyan’ın Gözüyle İstanbul Kapıları” *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 / 10 (2015): 314-340.
- Kütükoğlu, Mübahat. “Ayak Divanı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 192-193. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Na’imâ Mustafa Efendi. *Târih-i Nâ’imâ*. haz. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Ortaylı, İlber. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 69-73. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mehmet. “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”. *Türkler Ansiklopedisi*. 9: 1298-1336. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Özen, Şükrü. “Tütün”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 5-9. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Özkaya, Yücel. *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Özvar, Erol. “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü” *Divan Dergisi*, 2 (1992)
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Sepet Timarı” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3:175. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Esame” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1:547-548. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Selâtin Cami ” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3:155 Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Filori” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 630-631 Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Tekin, Zeki. “Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti”. *Türkler Ansiklopedisi*. 9: 1200-1212. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- Tekin, Zeki. “Osmanlılarda Kürk Kullanımı”. *Türkler Ansiklopedisi*. 9: 1207-1217. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Tuğluk, Mehmet Emin. *17. Yüzyıl’a Ait Harekeli Bir Eser: Kâdirî Muhyiddîn’in Manzum Nasihat-Nâmesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Özel İsimler Dizini-Tıpkıbasım)*. Doktora Tezi, Adıyaman Üniversitesi, 2018a.
- Tuğluk, Mehmet Emin. “Kâdirî Muhyiddîn ve Manzum Nasihat-Nâmesi”. *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 / 25 (2018b): 577-608.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Yılmazer, Ziya. “Murad IV”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 177-183. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

SUMMARY

The territory of the Ottoman State reached its widest border, the state enriched, the welfare level of the people increased in the 16th century. However, in the view of contemporary historians, the richness of the Ottoman State is the beginning of some kind of “counting in place” or decline. The beginning of this decline is possible to go back to the period of Sultan Süleyman (1520-1566). Because The unilateral privileges granted to the French in this period were given to other states in later periods. This situation negatively affected the national economy. In addition, long-lasting wars also adversely affected the economy and put a large burden on the budget.

For the first time, during the reign of Sultan Murad III (1574-1595), it was started to recruit unlawful soldiers to the Yeniçeri Ocağı. After this date, the number of soldiers increased. It become harder to pay the salary of the increasing soldiers. In

addition, the deficit in the budget to be closed with additional taxes imposed on the public caused serious discomfort in the public.

Severe consequences of the economic weakening in the Ottoman State and deterioration in the military system manifested itself in the 17th century. In 1623, when he was twelve years old, he ascended the throne, Sultan Murad IV (1632-1640), from the age of eighteen began to be effective in government administration. During this period, the military class was regulated and both the rebels in Istanbul and the celâlî revolts in Anatolia were eliminated. In addition, during this period tobacco was banned and coffee houses and pubs were shut down especially after the great Istanbul fire. Those who did not comply with these prohibitions were punished most severely and the lost tried to be re-established.

The changes and degenerations in political, military, social and economic life in the Ottoman State since the 17th century have been the subject of many statesmen, poets and writers. Since the second half of the 16th century, many works have been written in the style of siyasetnâme and nasihatnâme. The most well-known of these works are the works of bureaucrat writers such as Lütî Paşa, Koçi Bey, Kâtip Çelebi and Defterdar Sarı Mehmet Efendi.

One of the works dealing with the negative changes and degenerations in the political, military, social and economic life of the Ottoman State, which was written in the 17th century, is the Nasihatnâme of Kâdirî Muhyiddîn. He wrote his work to present to Sultan Murad IV. However, there is no definite information as to whether the work was presented to Sultan Murad IV. Most of the topics discussed in the tractate of the famous writer of the period, Koçi Bey, took place in the Nasihatnâme of Kâdirî Muhyiddîn as verse. Moreover, this nasihatnâme was written before the tractate of Koçi Bey and many works written during this period. However, there is little information available about Kâdirî Muhyiddîn and his work. Like Koçi Bey, who is understood to have lived at the same time, Kâdirî Muhyiddîn analyzes the changes in the life of the Ottoman State and society from a traditional perspective.

Kâdirî Muhyiddîn is one of the important sufis and poets who lived in the seventeenth century. We have very little information about his life. His Nasihatnâme is

his only work, that we have available. He had the opportunity to observe the political, military, social and economic life in the Ottoman geography, especially in Istanbul-Kırım-Keefe cities from many points of view. He expressed his observations in his poetic nasihatnâme that included 7997 couplets.

In this study, the subjects, addressed in the Nasihatnâme of Kâdirî Muhyiddîn, were examined under the main headings of the Ottoman State Administration in the 17th Century and Social Life in the Ottoman Empire. The main title that The Ottoman State Administration in the 17th Century, were addressed under the following headings: Disruptions in Administrative Operation and Recommendations to the Sultan and Statesmen; Deterioration of the judicial system and the disruption of the military organization. The Deterioration of the Judicial System and the Disruption of the Military Organization are handled as subheadings.

In the subheading of Disruption in Administrative Operation and Recommendations to the Sultan and Statesmen, some of there commendations of Kâdirî Muhyiddîn to the Sultan and statesmen are as follows: The Sultan as the administrator, should take the four caliphs and victorious sultans of the Ottoman State as an example to himself. The sultan must strictly adhere to God's commandments. He should exchange opinions with scholars and experienced people in some areas. The sultan must be close to his people in order to be aware of the problems of the people. Justice is very important for the continuation of the state. For this, the sultan must provide justice. Merit should be given importance in the recruitment of civil servants and bribery should not be prevented. The tax system should be reviewed and unfair tax should not be collected from the public.

Another problem that Kâdirî Muhyiddîn sees in administrative process is the failure in the judicial system. Kâdirî Muhyiddin attributes the main source of the problems seen in the judicial system to the unqualifiedness of judges and their work in exchange for bribery.

Making unlawful purchases to Yeniçeri Ocağı is the most important issue that Kâdirî Muhyiddîn has dealt with regarding the disruptions in the military system. Kâdirî Muhyiddîn warns Sultan Murad IV of enemy attacks from the Black Sea and the

Mediterranean Sea. One of the issues that Kâdirî Muhyiddîn complained about is the situation of Anatolia in the 17th century. With his narration, Anatolia was devastated during this period. Because of the riots in Anatolia, the people are leaving their homes. But Sultan Murad IV is unaware of what is happening in Anatolia.

The second main title that we call, According to Kâdirî Muhyiddîn's Nasihatnâme Social Life in the Ottoman State, is divided into three sub-titles: Traditions and Habits, Daily Life and Other Social Life Elements. Under these titles Kâdirî Muhyiddîn focuses on the consumption of coffee and the spread of coffee houses in the Ottoman State, the increase in tobacco use and negative consequences of these. Addition he addressed to the people move away from the religion, the number of prayers in mosques is reduced, degradation of the sheikhs, there is no respect for the elders. This section also provides information about occupational names in the Ottoman State, economic concepts, public entertainment, foods, clothings and war tools.

The examples used in this study taken from the doctoral thesis that named "A Text with Vowel Point that Belongs to 17th Century: Kâdirî Muhyiddîn's In Verse Nasihât-nâme (AdviceBook) (Analysis-Text-Dictionary-index of special names-Facsimile)" prepared by Mehmet Emin Tugluk.